

MATERIAŁY ZACHODNIOPOMORSKIE

Rocznik Naukowy Muzeum Narodowego w Szczecinie

Nowa Seria

tom X
2013

zeszyt 1
Archeologia

Szczecin 2015

Redaktor naczelny wydawnictw Muzeum Narodowego w Szczecinie
Lech Karwowski

Redakcja naukowa tomu
Anna B. Kowalska, Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska,
Bartłomiej Rogalski

Redakcja wydawnicza
Anna B. Kowalska, Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska,
Bartłomiej Rogalski

Korekta
Anna B. Kowalska, Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska,
Bartłomiej Rogalski

Tłumaczenia i korekta tłumaczeń
Tomasz Borkowski
Agnes Kerrigan (proofreading)

Recenzenci
dr hab. prof. UW Joanna Kalaga, dr hab. prof. UW r Tomasz Płonka

Adres Redakcji
Muzeum Narodowe w Szczecinie
70-561 Szczecin, ul. Staromłyńska 27
tel. (+48) 91 431 52 02
fax (+48) 91 431 52 04

Projekt okładki
Waldemar Wojciechowski

Skład i druk
XPRESS Sp. z o.o.

ISSN 0076-5236

© Copyright by Muzeum Narodowe w Szczecinie and Authors

Szczecin 2015

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Tadeusz Galiński

- Bolków nad jeziorem Świdwie. Nowe materiały kultury ahrensburgskiej 7
Bolków on Lake Świdwie. New Ahrensburgian materials. Summary 113

Paweł Gan, Tomasz Galewski, Andrzej Kasprzak

- Badania specjalistyczne nowych znalezisk z wczesnej epoki żelaza
odkrytych na stanowisku 4 w Miechęcinie, pow. kołobrzeski 115
Physicochemical research on pottery of the Early Iron Age
from Miechęcino site 4, Kołobrzeg district. Summary 132

Marcin Biborski, Piotr Kaczanowski, Janusz Stępiński

- Badania metaloznawcze mieczy z cmentarzyska z okresu rzymskiego
w Czelinie, woj. zachodniopomorskie 133
Metallurgy study on swords from the Roman period burial ground in Czelin,
West Pomeranian Voivodeship. Summary 156

Grzegorz Brzustowicz

- Konwent cysterek w Koszalinie. Część 1. Zarys dziejów 159
The Cistercian convent in Koszalin. Part 1. A sketch of history. Summary 189

Joanna Abramów, Dorota Bienias, Jacek Borkowski,

- Lidia Cymek, Andrzej Kuczkowski, Franciszek Rożnowski
Konwent cysterek w Koszalinie. Część 2. Badania archeologiczne
na cmentarzysku przyklasztornym 191
The Cistercian convent in Koszalin. Part 2. Archaeological excavations
on the convent's cemetery. Summary 235

Jacek Borkowski, Andrzej Kuczkowski

- Proces lokacji średniowiecznego Koszalina w świetle źródeł
archeologicznych i historycznych 237
The process of the location of medieval Koszalin in the light of archaeological
and historical sources. Summary 253

Andrzej W. Święch

- Problematyka podwodnych badań archeologicznych
w kontekście dyskursów kulturowych 255
The issue of underwater archaeological research
in the context of cultural discourses. Summary 275

ODKRYCIA

Michał Bugaj, Kamil Kajkowski

- Sztylet z miejscowości Głuszyno z Pomorza Środkowego
A dagger from Głuszyno in Central Pomerania 277

Grzegorz Durdyń, Andrzej Janowski Łuskowo, gm. Wolin, stan. 8 (AZP 20-07/2) Łuskowo, Wolin commune, site 8 (AZP 20-07/2)	285
Bernard Cedro, Bartłomiej Rogalski Dwie szpile skrzydełkowate z Kościna, gm. Dobra, pow. Police, stan. 6 (AZP 30-04/145) Two wing pins from Kościno, Dobra commune, Police district, site 6 (AZP 30-04/145)	289
Bartłomiej Rogalski, Sławomir Słowiński Ratownicze badania osady z okresu wpływów rzymskich w miejscowości Krzęcin, gm. <i>loco</i> , woj. zachodniopomorskie Rescue excavations on a Roman period settlement in Krzęcin, Choszczno commune, West Pomeranian Voivodeship	293
Andrzej Kuczkowski Wczesnośredniowieczny grot włóczni z miejscowości Bonin, gm. Manowo, pow. Koszalin An early medieval spearhead from Bonin, Manowo commune, Koszalin district	303
Anna B. Kowalska Przyczynek do znajomości dziecięcego obuwia skórzanego wolinian w okresie nowożytnym A contribution to the knowledge of children's leather shoes from Wolin in the post-medieval period	307
Ewa Górkiewicz Elementy infrastruktury wodnej ze wsi Bardy, pow. Kołobrzeg Elements of water supply infrastructure from Bardy village, Kołobrzeg district	317
Andrzej Kuczkowski Śródleśne nowożytne miejsce obróbki kamieniarskiej w miejscowości Rosnowo, gm. Manowo (pow. Koszalin) A post-medieval stone processing site in a forest in Rosnowo, Manowo commune (Koszalin district)	325
RECENZJE I OMÓWIENIA	
Bartłomiej Rogalski Henryk Machajewski, <i>Gronowo, Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Wespommern</i> , Warszawa–Szczecin–Gdańsk 2013	331
Krzysztof Kowalski Anna B. Kowalska, <i>Wytwórczość skórzana w późnośredniowiecznej Dzielnicy Chyżyńskiej w Szczecinie. Leatherworking in Late Medieval Szczecin Chyżyńska Neighbourhood</i> , Muzeum Narodowe w Szczecinie, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Szczecin 2013	333

- Dorota Kozłowska
Wojciech Blajer, *Młodsza epoka brązu na ziemiach polskich w świetle badań nad skarbami*, Kraków 2013 337
- Anna B. Kowalska
Marta Osypińska, *Zwierzęta w gospodarce wczesnośredniowiecznego Szczecina*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Poznań 2013 339
- Anna B. Kowalska
Henryk Paner, *Średniowieczne świadectwa kultu maryjnego. Pamiątki pielgrzymie w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku*, seria *Fontes Commentationesque ad res gestas Gedani et Pomeraniae*, t. IV, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2013 341
- Anna B. Kowalska
Błażej M. Stanisławski, *Jómsswikingowie z Wolina-Jómsborga – studium archeologiczne przenikania kultury skandynawskiej na ziemiach polskich*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wrocław 2013 343
- Anna B. Kowalska
Wolin wczesnośredniowieczny, część 1, red. B. Stanisławski, W. Filipowiak, „*Origines Polonorum*”, t. VI, Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, Warszawa 2013 345
- Anna B. Kowalska
Economies, monetisation and society in the West Slavic lands 800–1200 AD, red. M. Bogucki, M. Rębkowski, seria *Wolińskie Spotkania Mediewistyczne*, t. 2, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, s. 380, Szczecin 2013 347
- Ewa Górkiewicz
Andrzej Kuczkowski *Cholin – Gollennberg – Góra Chetmska. Źródła archeologiczne do dziejów Góry Chetmskiej koło Koszalina*, Koszalin 2013 349
- Anna B. Kowalska
Eugeniusz Cnotliwy, *Przedmioty z poroża i kości z Janowa Pomorskiego*, „*Studia nad Truso*”, t. II, red. Bogucki Mateusz, Marek F. Jagodziński, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Elbląg 2013 351
- Ewa Górkiewicz
Child and childhood in the light of archeology, red. Paulina Romanowicz, Wrocław 2013 353
- Anna B. Kowalska
Od chrystianizacji do współczesności. Studia zebrane z okazji jubileuszu 750-lecia kościoła Świętego Ducha w Moryniu, red. Paweł Migdalski, seria „*Terra Incognita*”, t. 8, Stowarzyszenie Historyczno-Kulturalne „*Terra Incognita*”, Chojna–Moryń 2013 357

Anna B. Kowalska Michał Sołtysiak, <i>Podstawy ekonomiczne powstawania średniowiecznych ośrodków miejskich na Pomorzu Zachodnim w świetle badań archeologicznych</i> , Uniwersytet Adama Mickiewicza w Gdańsku, Poznań 2013	359
Sławomir Słowiński <i>XVII Sesja Pomoroznawcza, vol. 2, od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych</i> , red. Henryk Paner, Mirosław Fudziński, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2013	361
Anna Uciechowska-Gawron <i>Trzebiatów – spotkania pomorskie 2013</i> , red. Janina Kochanowska, Trzebiatów 2014	363
Marta Kurzyńska Materiały do bibliografii archeologii Pomorza Zachodniego za 2012 rok. Suplement	365
Indeks nazw geograficznych. Suplement 2012	385
Marta Kurzyńska Materiały do bibliografii archeologii Pomorza Zachodniego za 2013 rok	387
Indeks nazw geograficznych 2013	441
K R O N I K A	
Archeologiczna ścieżka edukacyjna w Czelinie, gm. Mieszkowice, pow. Gryfino	445
Eksperymentalny rejs replikami dłubanek z X wieku rzeką Odrą z Opola do Wolina w 2003 roku	451
<i>Zapomniane Oblicza Motyw twarzy na zabytkach archeologicznych z ziem polskich od IV tysiąclecia p.n.e. do XVII w. n.e.</i> Wystawa czasowa	461
XIX Sesja Pomoroznawcza	465
<i>In gremio – In praxi. Przedmioty skórzane na co dzień i od święta</i> , Konferencja naukowa	467

Grzegorz J. Brzustowicz

Konwent cysterek w Koszalinie. Część 1. Zarys dziejów **The Cistercian convent in Koszalin. Part 1. A sketch of history**

Cistercian nuns were brought to Koszalin in the years 1277–1278. Their abbey was dedicated to the Blessed Virgin Mary. The source material for the history of Koszalin convent reflects its complex structure. It enables us to list the heading provisors, abbesses and convent elders, common nuns as well as knights subordinate to the abbey and townspeople renting land. The basis of the Koszalin convent's economy was real estate, land scattered in many places mainly in the Koszalin and Kołobrzeg areas. The convent's estate became the property of the dukes of Pomerania in the 16th century, while the convent building served as the residence of the dukes of Pomerania and the bishops of Kamień Pomorski.

Keywords: Koszalin, Middle Ages, West Pomerania, Cistercian Order, Cistercian convent

Słowa kluczowe: Koszalin, średniowieczne, Pomorze Zachodnie, Zakon Cysterski, klasztor cysterek

Zarys dziejów zakonu

Opactwem macierzystym dla całego Zakonu Cysterskiego było Molesmes we Francji. 21 marca 1098 roku opat klasztoru – Robert wraz z 21 braćmi benedyktynami udał się w odosobnione miejsce koło Dijon w Burgundii i założył nowe opactwo pod nazwą Citeaux-Cistercium. Nazwa klasztoru powstała w związku z jego wybudowaniem przy trzecim kamieniu milowym (*cis tertium lapidem*) starorzynskiego szlaku prowadzącego do Langres. Wkrótce potem nazwa opactwa przyjęła się dla całego zakonu. Z Molesmes wykształciło się opactwo Citeaux, a z niego dwa kolejne: Clairvaux i Morimond, które dały początek dwóm liniom filiacyjnym opactw cysterskich w całej Europie. Z linii z Clairvaux wywodziły się powstałe w XIII i XIV wieku klasztory na Pomorzu Zachodnim, Pomorzu Wschodnim i w Nowej Marchii. Natomiast z linii Morimond – opactwa w Małopolsce, na Śląsku i Wielkopolsce (Zachwatowicz, Świechowski 1958, 140).

Na popularność zakonu wpływały umiejętności gospodarcze mnichów. Cystersi i cysterki potrafili doprowadzić do rozkwitu tereny bezludne, nieurodzajne i trudno dostępne. Uważano powszechnie, że cystersi oprócz rozwijania

i gruntowania chrześcijaństwa (Schlösser 1924) należeli także do pionierów sztuki gotyckiej w Europie Środkowej. Ich budowle były surowe i oszczędne takie, jakim było ich życie i miały być odzwierciedleniem ascetyczno-mitycznego etosu św. Bernarda (Winter 1960). Dzisiaj odrzuca się ten pogląd uważając, że zakony cysterskie były typowymi instytucjami monastycznymi działającymi na pograniczu swej reguły i otaczającej je twardej rzeczywistości. Kapituła Generalna podejmowała nieustanne starania, aby utrzymać w zakonie pierwotne ideały i wzorce życia klasztornego, a także chronić mnichów przed pokusami najbliższego otoczenia (Kutzner 1987, 387–391, 404–411).

Od końca XI do końca XV wieku powstało w całej Europie 730 klasztorów cysterskich, najpierw do 1120 roku jedynie na terenach Francji, a do około 1142 roku także w Niemczech, Anglii, Szwajcarii, Austrii, Irlandii, Belgii i Hiszpanii – w sumie 172 opactwa. Od połowy XII wieku cystersi znaleźli się już na obszarze całej Europy Środkowej i Północnej, w tym także w Polsce, Czechach i na Węgrzech (Wyrwa 1992, 35, 37, 39).

Rozwój sieci klasztorów cysterskich na Pomorzu Zachodnim i w Nowej Marchii

Pierwszym na Pomorzu, a trzecim na ziemiach polskich – zaraz po Jędrzejowie (1140/1149) i Łeknie (1142/1153) – było opactwo reguły męskiej w Kołbaczu założone w 1173 roku jako filia duńskiego klasztoru w Esröm (Wyrwa 1992, 49). Bardzo wcześnie, bo już w 1186 roku cystersi kołbaccy założyli swoją filię w Oliwie na Pomorzu Gdańskim oraz podjęli, zakończone fiaskiem, starania o założenie grangii w Sownie (1233–1269) koło Choszczna (PUB I, nr 281, 288). Dwie inne powołał także na obszarze Nowej Marchii: w Bierzwniku koło Dobiegniewa w roku 1286 (Rymar 1987, 204–205; Brzustowicz 2004) i w Mironicach koło Gorzowa w roku 1300 (CDB, A, XVIII, 371).

Drugą filią duńskiego konwentu z Esröm był Dargun koło Dymina założony w 1172 roku (PUB I, nr 59) – pierwsza na Pomorzu fundacja rycerska (Bobowski 1987, 212–214). Po jej zniszczeniu w latach 1198–1199 założono nowe opactwo w Eldenie (1207) w oparciu o pobliski klasztor w Doberanie (Pyl 1883, 13). Na Pomorzu powstały jeszcze męskie konwenty w Bukowie koło Darłowa, Stolpe koło Anklam, Neuenkamp koło Franzburga (1231) i w Hiddensee na Rugii (1296) (Bobowski 1995, 12–13).

Nie mniej liczne na Pomorzu Zachodnim i w Nowej Marchii były opactwa cysterskie reguły żeńskiej. Cysterki, podobnie jak mnisi, były pobożne i pracowite, oddawały się zgodnie z regułą modlitwie oraz ciężkiej pracy fizycznej. Według zamierzeń fundatorów klasztory żeńskie miały stwarzać warunki do prowadzenia bogobojnego życia i oddawania się kontemplacji przez niezamężne

panny ze szlacheckich i mieszczańskich rodów (Kanior 2003, 40). W Księstwie Szczecińskim jako pierwsze powstało opactwo cysterek w Szczecinie (1243) (PUB I, nr 414, 415, 416; Guzikowski 2004, 767), a w 1248 roku w Marianowie (PUB I, nr 476). Z fundacji księcia rugijskiego Jaromira I cysterki pojawiły się na Rugii, na Pomorzu Przednim. Początkowo (1193) książę nie wymienił nazwy tego opactwa, ale w 1232 roku dowiadujemy się, że powstał on w Bergen (PUB I, nr 123; 282; Popielas-Szultka 2004, 758). Osiadłe tutaj benedyktynki przybyłe z duńskiego Roskilde, przyjęły w 1250 roku regułę cysterską (Bobowski 1995, 12).

Prawdopodobnie zaraz po powstaniu klasztoru w Szczecinie ufundowany został kolejny w Schönebeck koło Trzcńska Zdroju, bowiem już 8 marca 1248 roku konwent tutejszy otrzymał dziesięcinę w tej okolicy (CDB, A, XIX, 65; PUB I, nr 464). Przypuszcza się, że mniszki przybyły tu ze Szczecina (Hoogeweg 1924, 421). Przestał on funkcjonować przed 13 lutego 1281 roku (CDB, A, XIX, 66–67; Rymar 1987, 200). W literaturze przedmiotu istnieją różne hipotezy, co do dalszych losów tego zgromadzenia. Jedna z nich głosi, że został przeniesiony do Cedyni (Niessen 1905, 166, 180; Nawroński 1973, 350; Kanior 2003, 46–47), gdzie wspomniany został w 1278 roku (PUB II/1, nr 1111; Nawroński 1972, 305–417; Rymar 1995, 59). Według ostatnich ustaleń, mniszki z Schönebeck mogły być przeniesione w okolice Marianowa (Rymar 2002, 282–291; 2012, 113–134).

Cysterki szczecińskie na pewno zasiedliły Gartz nad Odrą w 1280 roku (Hoogeweg 1924, 580; Kanior 2003, 46) oraz klasztory: w Wolinie fundowany 20 lutego 1288 roku przez księcia Bogusława IV z braćmi Barnimem II i Ottonem I (PUB III/1, nr 1453) i w Krummin położony na wschód od Wołogoszczy na wyspie Uznam, fundowany w 1302/1303 roku (Kantzow 2005, 367; Hoogeweg 1924, 436). Na terenie Nowej Marchii powstały jeszcze opactwa cysterek w Pełczycach (1290) i Reczu (1296) (CDB, A, XVIII, 6, 64, 66, 68; Brzustowicz 1995). Ten ostatni ośrodek mógł być założony przez konwent szczeciński lub cedyński (Rymar 1987, 206; Brzustowicz 2004 795–810). Nie przetrwała na tym obszarze po przejściu go przez margrabiów własności cysterek z Owińsk, z nadań książąt wielkopolskich z 1252 roku w rejonie Dobiegniewa i Osieczna (KDW I, nr 284).

Klasztory cysterek fundowali nie tylko władcy Rugii, Pomorza i Brandenburskiej, ale i rycerze. Tak było w przypadku powstałego na zachód od Odry opactwa w Ivenack nad jeziorem o tej samej nazwie, założonego 15 maja 1252 roku przez rycerza Reinberna von Stove (PUB I, nr 553). Trzecią grupę stanowiły zgromadzenia zakonne zakładane przez biskupów, w tym biskupa kamieńskiego, czego przykładem jest klasztor w Koszalinie, fundacji z lat 1277–1278.

Proces fundacyjny klasztoru koszalińskiego

Opactwo żeńskie w Koszalinie zasiedlił konwent cysterek z Itzehoe (*Esseho*) w latach 1277–1278 (CDB, A, XVIII, 6–8, 64–65, 67, 68). Opactwo w Itzehoe, położone w hrabstwie holsztyńskim, powstało w latach 1236–1256 na mocy decyzji hrabiego holsztyńskiego Adolfa IV i istniało do 1538 roku. Itzehoe było miastem z zamkiem, zajęтым podobnie jak Lubeka, w 1189 roku przez Henryka Lwa. Zamek był ośrodkiem wójtostwa powierzanego przez hrabiów holsztyńskich miejscowemu rycerstwu. Adolf IV holsztyński znany był z fundacji kilku klasztorów w Holszynie i Hamburgu oraz wspierania procesów integracyjnych północnych obszarów Europy chrześcijańskiej oraz kolonizacji rycerskiej po pokonaniu Duńczyków pod Bornhöved (1227 rok). Z obszaru jego władztwa pochodziło wielu rycerzy kolonizujących po 1227 roku Pomorze Zachodnie (Hansen 1909, 253–262).

Z procesem fundacji klasztoru w Koszalinie związane są dwa dokumenty. Pierwszy z nich datowany na 14 marca 1277 roku zawiera prośbę biskupa kamieńskiego skierowaną do konwentu mniszek w Itzehoe o wysłanie konwentu do Koszalina (PUB II/1, nr 1050). Drugi zaś, z 5 czerwca 1278 roku, mówi o decyzji biskupa kamieńskiego w zakresie uposażenia klasztoru w Koszalinie dobrami ziemskimi i przywilejami (PUB II/1, nr 1097). Należy dodać, że biskup zakładał opactwo w obrębie swojego władztwa, które obejmowało na Pomorzu okolice Kamienia, Kołobrzegu, Koszalina, Maszewa, Lipia, Polanowa, Bobolic i Sianowa.

Fundator opactwa koszalińskiego – biskup kamieński Hermann von Gleichen (1251–1288/1289), był krewnym księcia brunszwickiego Ottona, a po kądzieli potomkiem władców Danii i Albrechta Niedźwiedzia, co oznacza, że był spokrewniony z margrabiami brandenburskimi oraz był krewnym żon księcia szczecińskiego Barnima I. Spośród duchownych świadkami fundacji koszalińskiej byli: Gerard, scholastyk kamieński (1272–1286), Henryk, prepozyt klasztoru żeńskiego w Rühn koło Bützow, Hildebrand, thesaurarius kołobrzesci oraz kanonicy kołobrzescy, Henryk, Jan i Albert. Na czele feudałów stał Casimarus, przedstawiciel bocznej linii dynastii zachodniopomorskich książąt – Kazimierz II Świętoborzyc (1262–1277), syn Świętobora II. Udział w tej fundacji jest jego ostatnią znaną czynnością prawną. W tym czasie zapewne przygotowywał się już do krucjaty do Ziemi Świętej, gdzie zmarł lub poległ w 1280 roku. Wdowa po Kazimierzu – Mirosława, wyszła za mąż za pochodzącego z Lesian (*Lassan*) Jana Ramela (PUB II/1, nr 445), który przybył na Pomorze tuż przed 1256 rokiem z Holsztynu, skąd sprowadzono mniszki do Koszalina. Od 1276 roku Rahmelowie mieli posiadłości na obszarze władztwa biskupów kamieńskich (Gościno, Gościnko, Rościęcín, Unieście, Parsęcko). Byli zatem „łącznikami” pomiędzy Holsztynem a Pomorzem. Na ziemi kołobrzesckiej wymieniani są do 1322 roku (Sauer 1939, 107).

Kolejnym świadkiem fundacji koszalińskiej był Detlev von Sletzen (1270–1292, † przed 24 marca 1299). Reprezentował on rodzinę, która przybyła na wschód z Westfalii. Początkowo był rycerzem księcia rugijskiego Wisława II, z którym osiadł na Pomorzu Tylnym w 1270 roku. Towarzyszyły mu: żona Gizela (1285), córki Matylda, Małgorzata i Gerburga (††† po 1299) oraz synowie Jan (1281–1300), Poppon (1285–† po 1299) i Albert, którzy żyli i działali w końcu XIII wieku w okolicach Koszalina. Jego synowie dali początek trzem liniom rodu von Sletzen: na Karnieszewicach koło Sianowa, Łęcznie koło Białogardu i Biesiekierzu koło Koszalina (Sauer 1939, 143, 155). Detlev von Sletzen posiadał miejscowość Malechowo w ziemi sławieńskiej i Rzepkowo w ziemi koszalińskiej, zapewne więc z racji sąsiedztwa mógł przyjąć rolę pośrednika pomiędzy biskupem, a klasztorem w Itzehoe (Benno 1840, 46–47; Popielas-Szultka 1995, 67; 1998, 134). Podobną rolę mógł odgrywać Ludolf de Lassan (1267–1288), rycerz księcia Barnima I, ale pozostający też w związkach z margrabiami brandenburskimi, a pewnie i z Koszalinem, gdzie zamieszkiwali: rajca koszaliński o nazwisku Lassan (wzmiankowany w 1288 roku) oraz mieszczanin koszaliński Herder Holste (=Holstein) (występujący w 1275 roku) (PUB II/1, nr 302; III nr 32).

Wśród świadków tej fundacji znaleźli się jeszcze inni rycerze księcia szczecińskiego i biskupa kamieńskiego: Dawid de Greben (1274–1282), brat Mechelusa (1278) i Segelina (1278) – rycerzy biskupa kamieńskiego, Fryderyk von Bevenhusen (1276–1300), rycerz z otoczenia biskupa kamieńskiego Hermanna, podobnie jak jego brat Ulryk. Wywodzili się oni z księstwa brunszwickiego, a na Pomorzu posiadali lenna pod Kołobrzegiem i pod Koszalinem: w Niekłonicach, Strzeżeniczy, Łęknicy, Świeszynie, Starych Bielicach i w zaginionej potem osadzie Colrafenshagen (Bollnow 1964, 168; Sauer 1939, 100, 223). Zależnym od biskupa był też Otto von Everstein, którego biskup kamieński osadził w 1274 roku w Nowogardzie. Był on przedstawicielem rodziny, która utworzyła potem w tej okolicy swoje udzielne hrabstwo.

Związków tej części Pomorza z Holsztynem, skąd sprowadzono mniszki do Koszalina było więcej. W ścisłych stosunkach z klasztorem w Itzehoe (a także z mniszkami z Kołobrzegu, Szczecina i Gartz) był mieszczanin lubecki Godeke de Swinenborch, (PUB III/1, nr 1552), co jest zrozumiałe zważywszy, że 23 maja 1266 roku biskup kamieński lokował Koszalin na prawie lubeckim (PUB II/1, nr 802).

Dzięki innej informacji pochodzącej z 26 marca 1289 roku, zawartej w umowie Wisława ks. Rugii z margrabiami brandenburskimi Ottonem i Konradem w sprawie ziemi sławieńskiej, dowiadujemy się o kontakcie pomorskiego rycerza Detleva von Sletzen z rycerzami margrabiów Hassona i Zulisa, braćmi von Wedel (Regesten I, nr 1469). Ich ojciec Hasso Młody był kasztelanem w holsztyńskim Itzehoe, gdy w 1236 roku zakładano tam klasztor cysterek.

Potem, około połowy XIII wieku osiadł wraz z synami Hassonem I i Zulisem I na Pomorzu. Nie było chyba też dziełem przypadku, że 30 stycznia 1285 roku klasztor koszaliński obdarował najstarszy z braci Wedlów – Ludwik (PUB II/2, nr 1321).

Jak widać, w fundacji konwentu cysterek w Koszalinie wzięli udział przedstawiciele wszystkich warstw panujących i posiadających na Pomorzu Zachodnim. Ich zgodna działalność zdecydowała zapewne, między innymi, o przybyciu konwentu z Itzehoe do Koszalina (Hoogeweg 1924, 393). Proces fundacji był w Zakonie Cysterskim oparty na podstawie prawnej zawartej w *Carta Caritatis* oraz w zbiorach ustaw kapituł generalnych z XII wieku. Począwszy od 1119 roku przepisy te wielokrotnie ulegały zmianom, polegającym na dostosowaniu ich do rzeczywistości panującej w Europie (Zawadzka 1960, 121–150). I taki był też kierunek, w którym podążała fundacja nowej siedziby zakonnej. Jedne z najważniejszych przepisów dotyczących tej kwestii mówiły, że klasztory powinny powstawać na terenach odludnych, oddalonych od miast, zamków czy wsi (SCG I, 13, 30). Lokowanie siedzib cysterskich rzadko jednak było zgodne z regułą. Badania wykazały, że najczęściej zakładano je w miejscach już zaludnionych, w pobliżu szlaków pielgrzymkowych, w sąsiedztwie miast, a nawet w przejmowanych budynkach po innych zgromadzeniach (Białoskórska 1992, 149–158).

Jednym z typów miejsc dla fundacji cysterek były tereny w bezpośrednim pobliżu wsi. Tak było w przypadku Marianowa (PUB I, nr 476) oraz Ivenack (PUB I, nr 553). Ich klasztory cysterek najczęściej zakładano w bezpośrednim sąsiedztwie miast, o czym świadczy lokalizacja opactw w Bergen, Szczecinie, Cedyni, Pełczycach i Reczu. Zależało to od bliskości ważnego szlaku komunikacyjnego, a także od bezpieczeństwa, jakie dawały mury miejskie w razie zagrożenia. Bardzo rzadko zakładano je w obrębie murów miejskich. Na Pomorzu Zachodnim jedyne tego przykładu dostarcza klasztor koszaliński, a na Pomorzu Wschodnim dwa: toruński i chełmiński (Kanior 2004, 50). Należy wspomnieć, iż zespół klasztorny cysterek w Itzehoe także powstał pod murami miasta, a nie w ich obrębie. Wszystkie natomiast znajdowały się w pobliżu wody – przy naturalnym cieku, nad brzegiem jeziora lub z dostępem do fosy (Kąsinowska 1973, 51). Klasztor w Szczecinie zbudowano nad Odrą, tuż przy fosie miejskiej, po północnej stronie miasta. W Reczu budynki zakonne umiejscowiono na wzgórzu otoczonym od północy korytem rzeki Iny a od wschodu i południa jej dopływem połączonym z fosą miejską. Nad rzeką zbudowano opactwo w Marianowie, a nad brzegiem jeziora w Pełczycach.

W świetle źródeł historycznych miejscem założenia klasztoru koszalińskiego miała być „wyspa koło miasta” (PUB II/1, nr 1050). Wiadomo jednakże, iż wzniesiono go w obrębie murów miejskich (Kąsinowska 1973, 47, 70). Tę

rozbieżność można tłumaczyć faktem, że założony został w północno-zachodniej części lokacyjnego Koszalina, oddzielonej od reszty miasta dopływem Dzierżęcinki. W ten sposób powstała swoista wyspa wspomniana w 1277 roku (Muszyński 1974, 48; Popielas-Szultka 1998, 140). Takie wyjaśnienie nie wydaje się do końca przekonujące, miasto formalnie istniało bowiem od 1266 roku, nie napisano by zatem w dokumencie z 1277 roku o wyspie koło Koszalina, ale o wyspie w mieście(?). Być może odpowiedź na to pytanie zawiera mapa geologiczna Koszalina, na której widoczne są bagna i woda otaczające Stare Miasto. Tuż pod murami koło Koszalina, nieco na północ, znajdowała się w średniowieczu spora wyspa (*Werder*) (Wirski 1998, 32). Być może to ona pierwotnie przeznaczona była pod budowę klasztoru, ale z jakichś przyczyn zmieniono tę lokalizację.

Wiadomo, iż proces fundowania opactw cysterskich był rozłożony w czasie i przebiegał według określonego wzorca. Najpierw wnoszono prośbę o fundację do kapituły (Zawadzka 1960, 126, 142–144). W przypadku Koszalina prośbę taki wniosek wystosował biskup kamieński 14 marca 1277 roku (PUB II/1, nr 1050). Następnie kapituła wydawała zgodę i wizytowała miejsce fundacji, zarówno to przeznaczone pod budowę klasztoru, jak i jego uposażenie (Zawadzka 1960, 126, 142–144). Wizytacja mniszek z Itzehoe miała miejsce najpewniej około 5 czerwca 1278 roku, kiedy to biskup kamieński uposażył cysterki w Koszalinie w dobra ziemskie i przywileje (PUB II/1, nr 1097). W przypadku zgromadzeń męskich, gdy wizytacja przebiegła pozytywnie, mnisi mogli przystępować do prac budowlanych (Zawadzka 1960, 126, 142–144), w przypadku mniszek bardziej rygorystycznie przestrzegana była zasada, żeby przejście konwentu z macierzy do filii odbywało się dopiero, gdy były gotowe podstawowe pomieszczenia klasztorne (SCG I, 15). W literaturze przedmiotu istnieje przekonanie o przybyciu konwentu z Itzehoe do Koszalina w krótkim czasie po wizytacji kapituły, być może już w 1277 roku (Hoogeweg 1924, 393). Przyjmuje się również, że cysterki przebywały w Koszalinie na pewno w roku 1279 (Popielas-Szultka 1998, 134). Wkrótce po zajęciu klasztoru dokonywano konfirmacji i konsekracji kościoła (Zawadzka 1960, 126, 142–144) uznawanych za oficjalny moment powstania nowego opactwa (Winter 1960, 8, 313; Rybant 1977, 11).

Nazwa opactwa koszalińskiego

Przepisy zakonne nakazywały, aby każdy klasztor cysterski był poświęcony Świętej Marii (SCG I, 17). W Marianowie wezwanie brzmiało „Najświętszej Marii Panny i Wszystkich Świętych” (PUB I, nr 476), w Pełczycach „Bożego Ciała i Najświętszej Marii Panny”, w Reczu prawdopodobnie „Krzyża Świętego”, w Szczecinie „Najświętszej Marii Panny” i podobnie w Koszalinie (PUB I,

nr 554, 555, 1097, 1146; Gahlbeck 2002, 309, 327). Niekiedy przepis ten znajdował odzwierciedlenie w nazwach opactw, chociaż większość z nich była tylko określana nazwami miast, w obrębie których się znajdowały, jak na przykład klasztory cysterek w Szczecinie, Wolinie, Pełczycach i Reczu (PUB I, nr 414, 415; III/1, nr 1453; CDB A, XVIII, 6–8, 64–65, 67, 68). Znamy jednak przykłady imienia patronki zakonu w nazwach – w Nowej Marchii od 1286 roku funkcjonował męski klasztor Las Świętej Marii (*Marienwalde*, dzisiaj Bierzwnik). Podobnie było w przypadku zgromadzeń mniszek. W 1232 roku dowiadujemy się o klasztorze cysterek w Bergen na Rugii, którego nazwa może być interpretowana, jako Góra Najświętszej Marii Panny (PUB I, nr 282). Marianowo nosiło przez wieki nazwę Potoku świętej Marii (*Marienfliess*), co wspomniano już w dokumencie fundacyjnym w 1248 (*rivolum sancte Marie*) (PUB I, nr 476). Wiadomo, że i nazwę opactwa koszalińskiego należy zaliczyć do tej grupy. Według dokumentów z lat 1277–1278 klasztor miał powstać na Wyspie Świętej Marii (*Insula Sancte Mariae, Insula beate virginis Mariae, Insula sancta Maria bei Cösslín*) (PUB II/1, nr 1097). Potem, jak większość konwentów żeńskich na Pomorzu i w Nowej Marchii, był wzmiankowany jedynie pod nazwą miasta – 25 stycznia 1291 roku biskup Jaromar z Kamienia przy okazji potwierdzania nadania praw i przywilejów uzyskanych od biskupa Hermanna, wspomniał po raz pierwszy klasztor w mieście Koszalin (PUB III, nr 1570).

Reguła i podporządkowanie klasztoru

Klasztor cysterek w Koszalinie kierował się regułą benedyktyńską, o czym wspominają źródła już w 1278 i 1279 roku (PUB II, nr 1097, 1146). Konwenty żeńskie podlegały innemu cysterskiemu opactwu, które było upoważnione do przeprowadzania wizytacji i sprawowania nadzoru nad przestrzeganiem reguły, albo ich zwierzchnikiem był bezpośrednio biskup. Do pierwszej grupy można zaliczyć na Pomorzu i w Nowej Marchii klasztory w Pełczycach i Reczu. Ten drugi podlegał do początków XVI wieku męskiemu zgromadzeniu w Bierzwniku. Wiemy też, że cystersi z Żarnowca na Pomorzu Wschodnim podlegali opactwu męskiemu w Oliwie. Cysterki w Cedyni, Marianowie, Szczecinie i Koszalinie należały do tzw. obediencji biskupiej (Popielas-Szultka 1998, 135). Zwierzchnictwo nad klasztorem koszalińskim miał zatem każdy biskup kamieński, co wyrażało się składaną mu przez cysterki daniną w dzień św. Michała, a także daniną od prowizora zakonnego i daniną od młynarza, w wymiarze dwóch pudeł rodzynek, pudełka migdałów, wina z Tivoli, dwóch beczek piwa i trzech łąsztów owsa. Świadczenia wobec zwierzchnika obejmowały także udzielanie gościny biskupowi w klasztorze przez dwa dni i dwie noce. W razie potrzeby, tj. wojny lub mobilizacji, cysterki wystawiały na potrzeby biskupa dwóch zbrojnych (SC, 374–375; Protokolle II, 275; Hoogeweg 1924, 400; Popielas-Szultka 1995, 68).

Prowizor zakonny w imieniu cysterek, w mieście oddawał jako podatek: dwa szylingi rocznie z każdej włóki, w wioskach natomiast z każdej zwyczajnej włóki osiem szylingów, a z każdej włóki zagrodowej jedną grzywnę. Do tego jako dziesięcinę – po dwa półkorce jęczmienia i owsa z każdej włóki klasztornej, z każdej rycerskiej oraz z każdej należącej do mieszczan. Mistrz młynarski, w zamian za ochronę, jaką biskup zapewniał jemu samemu i młynom, posyłał rocznie biskupowi łaszt dobrego, koszalińskiego piwa do piwnicy oraz łaszt owsa do stajni na święta wielkanocne. Pokażne były z pewnością również dochody, jakie przypadały dla biskupa w związku z nowo obsadzonymi wikariatami, nawet jeśli posady te dość często – choć nie zawsze z wiadomego powodu – bywały opuszczane. Pomimo tych niemałych danin, biskup nie zawsze był dla konwentu mniszek łaskawym panem, a klasztor musiał znosić jego częste i kosztowne wizyty (Hoogeweg 1924, 400).

Struktura społeczności klasztornej

Struktura społeczności klasztornej uzależniona była z jednej strony od liczebności mniszek, a z drugiej od majątku, jakim rozporządzały. Jak już wspomniano, pierwszy konwent przybył do Koszalina bezpośrednio z Itzehoe. Z biegiem czasu zaczęły tutaj trafiać także kandydatki pochodzące z okolicy. Początkowo w klasztorze koszalińskim było zaledwie 12 mniszek. Od drugiej połowy XIV wieku liczba cysterek wyraźnie wzrosła. W 1419 roku administrator biskupstwa kamieńskiego Zygfryd von Bock, na prośbę prowizora klasztornego Hermana nakazał, aby z powodu zmniejszających się dochodów nie przyjmować do konwentu więcej niż 50 siostr (Regesten nr 148). Duża liczba mniszek w murach opactwa w Koszalinie utrzymała się do początków XVI wieku. Materiał źródłowy do dziejów koszalińskiego klasztoru odzwierciedla jego złożoną strukturę. Pozwala wymienić nie tylko prowizorów, ale także liczne oficjałki klasztorne i bezfunkcyjne mniszki. Na czele klasztoru stali tzw. prowizorzy zakonni.

Prowizorzy zostali wspomniani w przypadku każdego klasztoru cysterek na Pomorzu Zachodnim i w Nowej Marchii¹. W Koszalinie funkcje prowizorów klasztornych pełnili księża diecezjalni i proboszczowie parafii miejskiej, nazywani też „prepozytami” (1315, 1317, 1333, *prepositus des Nonnenklosters* 1493), a także „proboszczami i prowizorami” (1435) (PUB V, nr 2937, 3129; PUB VIII, nr 5041, 5045; ZRDZ, nr 63, 46; RA, nr 843)². Niektórzy z nich zrobili kariery duchowne, jak

¹ W Bergen od 1193 roku, w Szczecinie od 1250, w Pełczycach od 1295, w Wolinie od 1299, w Reczu od 1306, w Cedyni od 1311, w Marianowie od 1319, w Krummin od 1396 (Grümbke 1833, 15–23; Hoogeweg 1924, 92–163, 436–451, 180–182; 1925, 110–120, 458–496, 824–843; Rymar 2002, 303–305; 2012, 132–134; Brzustowicz, 1997, 89–105; 2004, 795–810; Popielas-Szultka 2004, 758–765).

² Wymienieni są wśród nich: Mikołaj (1267–1280), Jan (1283–1288), Mikołaj (1297–1300),

na przykład Jan Wilekini, późniejszy biskup kamieński. Prowizor klasztorny miał jeszcze w kościele klasztorным prezbitera i w posiadłościach zakonnych młynarza (*magister molendinorum*) (Protokolle II, 275; SC, nr 457).

Ksienie (*abatisa*) kierowały konwentami mniszek. Wymieniane są niemal od początków powstania klasztorów: w Marianowie (1248), Bergen (1250), Szczecinie (1280), Wolinie (1288), Cedyni (1306), Reczu (1306), Pełczycach (1315) i w Krummin (przed 1323 rokiem)³. Tylko w przypadku klasztoru w Bergen ksienie wspomniano dwukrotnie (1250, 1388) i wydaje się, że funkcję przewodnią pełniły tam przeorysze. Na czele konwentu koszalińskiego stała zawsze ksieni (np. zapis z 1435 roku: *domina abbatissa totoque Conuentui Cosslyn*) (ZRDZ, nr 63, 46)⁴.

Oficjałki. Drugimi w strukturze mniszek funkcyjnych po ksieni, zazwyczaj były przeorysze. Niekiedy, jak w przypadku klasztoru w Bergen, pełniły one funkcję ksieni. W innych opactwach, gdzie jak wiemy ksienie wybierano przez cały okres istnienia klasztorów, wybierano też przeorysze. Jedne z pierwszych wspomniano w Marianowie (1248), Cedyni (1295) i Reczu (1306), a najpóźniej w Krummin (1396). Ewenementem w zakresie obsadzania tej funkcji był klasztor cysterek w Pełczycach, gdzie w 1487 roku wspomniano przeora (Grümbke 1833, 15–23; Hoogeweg 1924, 92–163, 436–451, 180–182, 1925, 110–120,

---

Hildebrand (1315), Jan (1317), Arnold Schoef (1333), Wulfhard (1352–1357); Mikołaj Gemekendorf (1364–1375, †1377), Mikołaj Wischertin (1377–1379), Jan Wilekini (1379–1385), potem biskup kamieński; Wilhelm Papenhagen (1386–1393); Johann von Dülmen (1386–1390); Henning Raddatz (1396); Johann Molner (1399–1407); Henryk von Manteuffel (1410–1415); Herman Güstrow (1416–1435), Herman Hubernik (1432); Jan Schomaker (1435–1441); Mikołaj Pfannschmidt (1450); Henryk Haken (1451–1454); Antoni Pribbernow (1458–1459), Henryk Haken (1459); Andreas Venzeke (1460–1464); Piotr Myckes (1465–1467); Jan Gerlich (1473–1484); Walter Houener (†1490), Jan Woppersnow (1490), Henning Bulgrin (1490–1496), Dionis Klemtzin (1500); Mikołaj Nyendorp (1505); Piotr Wendland (przed 1510); Joachim Born (1516); Lorenz Kaland (1520); Jan Burges (1522–1531); Peter (von) Kerkow (1545), Bartolomeus Hildebrandt (1549–†1585) (PUB V, nr 2937, 3129; Regesten, nr 183, 189, 200, 571; RA, nr 28, 64, 416, 843, 860; Protokolle II, 157; Popielas-Szultka 1995, 71).

³ Grümbke 1833, 15–23; Hoogeweg 1924, 92–163, 436–451, 180–182; 1925, 110–120, 458–496, 824–843; Rymar 2002, 303–305; 2012, 132–134; Brzustowicz 2004, 795–810.

⁴ Imiennie dokumenty wspomnialy następujące ksienie koszalińskie: Zofia (?–†1310), Ermergarda (1310–po 23.03.1333), Krystyna (1352), Irmgarda (1356), Małgorzata (1369–1377), Adelajda Mund (1382–1402), Heradis (1417–1432), Gertruda (*Gese*) (1420), Matylda Moraz (1435–1441), Jadwiga von Böhn (1450–1456), Gertruda von Kleist (1458–1465), Wobbeke lub Walpurga Holk (1467–1475), księżniczka słupska Anna (1484–†przed 17.01.1488), Adelajda Versen (17.01.1488–1491), Anna von Manteuffel „Młodsza” (1491–1500), Zofia Versen (1505), Anna von Manteuffel „Starsza” (1510–1511), Kunegunda von Rahmel (1522–1531), Plonie Wopersnow (po 1531?) (PUB IV, nr 2612b; PUB V, nr 3303; PUB VII, nr 3303; PUB VIII, nr 5041, 5045, 5172; Regesten, nr 192, 193a, 194, 197, 200, 233, 238; RA, nr 64, 416; Winter 1960, 117; Borkowska, 1989 56–57; Popielas-Szultka 1995, 67–74).

458–496, 824–843; Brzustowicz 2004, 795–810). W klasztorze cysterek koszalińskich źródła pisane potwierdzają przeorysze od połowy XIV do początków XVI wieku⁵. Nie ma natomiast informacji o podprzeoryszach w konwencie koszalińskim. Wiemy natomiast, że były w Bergen, Marianowie (1248), Cedyni (1480) i w Krummin (1396) (Grümbke 1833, 15–23; Hoogeweg 1924, 92–163, 436–451, 180–182, 1925, 110–120, 458–496, 824–843). Niższe funkcje zakonne, jak: skarbniczki, szafarki, kantorki i zakrystianki odnotowano jedynie w Bergen, Cedyni, Reczu i w Koszalinie⁶. Strukturę klasztornych funkcji w Koszalinie uzupełniają jeszcze: nauczycielka Łucja (1387) kierująca szkołą przyklasztorną dla dziewcząt i przygotowująca nowicjuszki, a także zakrystianka Fundith von Versen (1510) (Hoogeweg 1924, 416; Popielas-Szultka 1995, 68). Badania nad oficjalkami klasztoru cysterek w Koszalinie potwierdzają pewną regułę stosowaną na Pomorzu i w Marchii Brandenburskiej powierzania najwyższych funkcji zakonnych przedstawicielkom patrycjatu miejskiego (XIV–XV wiek) i najzamożniejszych rodów szlacheckich (XV–XVI wiek). W przypadku klasztoru koszalińskiego były to rodziny miejscowe, lub z najbliższej okolicy Koszalina, Kołobrzegu, Sławna, Białogardu i Gdańska (Popielas-Szultka 1995, 72–73). Opactwo koszalińskie było także miejscem opieki nad kobietami pochodzącymi przeważnie z wyższych warstw społecznych, które z jakichś przyczyn nie wyszły za mąż (Popielas-Szultka 2003, 765).

Mniszki, bezfunkcyjne cysterki, wspominają dokumenty od początków XIV wieku w Szczecinie, Pełczycach, Cedyni i Marianowie, a najpóźniej, od XV wieku – w Reczu, w Koszalinie słyszymy o nich od XIV stulecia⁷.

---

⁵ Imiennie odnotowane zostały następujące przeorysze: Engela (1352), Małgorzata (1369–1371), Małgorzata Walen (1382–1402), Dedela (1417), Matylda (1427), Małgorzata von Manteuffel (1450–1456), Gertruda von Kleist (1454), Zofia von Wedel (1458), Adelajda von Lettow (1460), Osta von Ganskow (1467–1475), Zofia von Versen (1488), Anna von Manteuffel „Starsza” (1488–1500), Katarzyna von Versen (1510) i Cecylia von Rahmel (1522) (Regesten, nr 192, 193a, 194, 197, 200, 238, 241, 243, 244; CS, nr 64, 416; Popielas-Szultka 1995, 70–71).

⁶ Skarbniczkami w klasztorze koszalińskim były: Hildegarda (1387), Agnieszka (1427) i Anna von Besen (1450–1456) (Regesten, nr 192, 193a, 194, 197, 200; Popielas-Szultka 1995, 70). Znana jest tylko jedna kustoszka – Katarzyna (1387). O wiele częściej dokumenty wspominają szafarki klasztorne: Wendele (1382), Kunegundę (?), Gertrudę (1387), Gertrudę (1427–†1430), Katarzynę (1430), Gertrudę Lange (1450–1456), Katarzynę von Versen (1488–1491), Kunegundę von Rahmel (po 1500), Annę von Parsow (?) i Małgorzatę von Blanckenburg (1530) (Regesten, nr 200; RA, nr 416; Popielas-Szultka 1995, 70).

⁷ Spośród mniszek koszalińskich wspomniano: nieznaną z imienia przedstawicielkę rodu rycerskiego von Bonin (1333), Małgorzatę (1334), Agnieszkę von Weier (1417–1432), Weronikę Tolers z Gdańska (1435), Małgorzatę von Sletzen, Katarzynę von Usedom (†1438), Elżbietę von Wedelstedte, Annę Russow, Zofię (1438–1446), Oste von Ganskow (1456), Hertę Taleke (†1478), Perpetuę Güstrow (†1478), Mettę von Woppersnow (†1489),

Rodzina klasztorna. Do społeczności klasztornej zaliczali się także podlegli opactwu rycerze i mieszczenie dzierżawiący ziemię lub pozostający w stosunku lennym. We wsiach należących do klasztoru władzę sprawowali wójtowie. Do tego dochodziła pewna liczba duchownych, tj. proboszczów w kościołach miejskich i wiejskich oraz osób funkcyjnych w lasach. Dla przykładu, wizytacja z 1552 roku na parafii w Koszalinie wspomina dwóch duchownych, wikariuszy, nauczyciela, organistę i kustera (Protokolle II, 273, 285).

Wikariusze. Księża w kościołach parafialnych przeznaczeni do pomocy proboszczowi byli nadzorowani przez głównego wikariusza, który posiadał kompetencje sędziowskie i często był nazywany ich „panem lennym”. Tę ostatnią funkcję dzielił jednak z osobami świeckimi (rajcami miejskimi), którzy patronowali i zarządzali finansami, przeznaczonymi na ofiary za wspomnienie zmarłych. W Koszalinie mamy do czynienia z sytuacją, w której rada miejska wywierała nacisk na obsadzanie funkcji wikariuszy, podobnie jak w innych miastach pomorskich. Ponieważ rada miała wpływ na zarządzanie pieniędzmi przeznaczonymi dla danej fundacji, co jakiś czas pojawiał się problem powierzonych sprawowania posługi religijnej przez wikariuszy.

Wikariusze zamieszkiwali w osobnym domu (wikariacie), takim jak wspomniany w roku 1448, jako miejsce wystawienia jednego z dokumentów dla wikariusza Andreasa Pribe, późniejszego kapłana w kościele św. Jakuba w Szczecinie. Niestety, nic nie wiadomo o położeniu tegoż budynku (Hoogeweg 1924, 405).

Jeden z pierwszych koszalińskich wikariatów został ufundowany przy kościele parafialnym w 1386 roku przez mieszczanina koszalińskiego Alberta Hasenfuß (Hoogeweg 1924, 407). W 1400 roku wikariat w kaplicy mariackiej założyły wypełniając ostatnią wolę zmarłego ojca i burmistrza koszalińskiego Zygryda Varchmina, jego dzieci: Mikołaj Varchmin, Woldeke, żona Johanna Parnowa, Matylda, żona Jana Erpa oraz Katarzyna. Na ten cel przeznaczono 42 grzywny we wsi Laski Koszalińskie. Wspomniany tutaj mieszczanin Mikołaj Varchmin ufundował w roku 1416 kolejny wikariat, przeznaczając na niego 32 grzywny w miejscowości Plümenhagen. W 1416 roku cysterki zezwoliły braciom Zygrydowi i Henrykowi Varchminom, których uznaje się za synów Mikołaja, aby *mieli po wieczne czasy, wolny grobowiec w kaplicy Umiłowanej Pani, zwany grobowcem rodziny Varchminów wraz z osobnym wejściem do kościoła parafialnego, przy murze. Rodzina otrzymała również prawo pochówku dziedzicznego – żaden z innych zmarłych, nie będzie mógł spoczywać w tym grobowcu bez ich pozwolenia i woli.* Wspomniana kaplica,

---

Adelajdę von Wedelstede (1490) i Annę von Manteuffel (1484–1511) (PUB VIII, nr 5092; Regesten, nr 192, 193a, 194, 197, 200; ZRDZ, nr 63, 46; Protokolle II, 288; LBR, nr 1995, 2307; RA, nr 164; Popielas-Szultka 1995, 70–71).

nazywana była później Kaplicą Smecius'schów (Hoogeweg 1924, 407–408). W wieży, od strony podwórza kościelnego, powstała w 1399 roku kaplica Parnowów ku czci Trzech Króli, założona przez Kosmasa, Damiana i Cecylię Parnow, a potwierdzona przez biskupa kamieńskiego Mikołaja w roku 1401 (Hoogeweg 1924, 408). Kaplica rodziny Wustrowów, potem należąca do rodziny Kossebaden, zawdzięcza swoje powstanie proboszczowi Henrykowi Güstrow, w roku 1430 (Hoogeweg 1924, 408).

Jedną z ostatnich fundacji miejskich był wikariat w kaplicy rodziny Heidenreich, wspomniany tylko w 1522 roku. Jego patronami byli bracia Ulryk i Jakub Heidenreich, dla których klasztor wydzierżawił dochody z ziemi we wsi Stare Bielice (Hoogeweg 1924, 408–409). Wikariaty oraz ołtarze w kościele parafialnym, po zaniku rodzin kolatorów, przekazywano w kompetencje klasztoru lub rady miejskiej. Postanowienia te często prowadziły do sporów o prawo obsadzania wakujących wikariatów (Hoogeweg 1924, 408–409).

Również cysterki miały udział w podobnych fundacjach. W 1372 roku klasztor koszaliński dołożył 90 grzywien do ofiarowanych przez świętej pamięci mieszczanina Jana Friedlanda dziesięciu. Niektóre wikariaty mniszki przejmowały na własność, jak w 1427 roku, kiedy patronat Alberta Hasenfußa przeszedł w kompetencje klasztoru. Nadal jednak mogli być do niego rekomendowani jedynie ubodzy klerycy.

Nauka i kancelaria

Inna, bardzo istotna funkcja średniowiecznych klasztorów związana była z ich działalnością edukacyjną. Mniszki nauczały sztuki pisania i czytania, dzięki temu łatwiej było włączyć przynajmniej część społeczeństwa w krąg kultury chrześcijańskiej. W klasztorach cysterek nauczano przede wszystkim młode dziewczęta. Można przypuszczać, że także w Koszalinie znajdowały się księgi przywiezione z Itzehoe, a potem kolejne, sprowadzone z opactw męskich lub ofiarowane przez fundatorów. Szkoła parafialna w Koszalinie wspomniana została w 1369 roku. Duchowni mogli sporządzać testamenty oraz przyjmować wspólnie lub indywidualnie to, co zostało im zapisane, pieczętować umowy oraz inne dokumenty wspólną pieczęcią, na której miał znajdować się napis *Sigillum vicariorum ecclesie Cussalin* (1481). Była to swego rodzaju pieczęć konwentalna, obok tej, którą posługiwał się proboszcz (Hoogeweg 1924, 401).

W klasztorze powstało także skryptorium, gdzie nie tylko przepisywano księgi, ale spisywano dokumenty prawne i zaopatrywano je w pieczęć. Przy dokumentach cysterek koszalińskich zachowały się trzy pieczęcie. Pierwsza z nich należała do prowizora i proboszcza kościoła parafialnego. Miała kształt owalny z ostrymi zakończeniami oraz figurą św. Doroty z liliami. W legendzie opis: „+ S' PREPOSITI : * IN: * CVSSALYN:”. Druga pieczęć, z elementami

architektury, miała w legendzie napis: „S'ABBATISSE * IN CVSSALYN *”, który świadczył, że należała do opatki z klasztoru. Pochodziła z 1427 roku i miała wyobrażenie Najświętszej Marii Panny z Dzieciątkiem na rękach. Po prawej stronie postaci znajdował się napis: „+S' ABBATISSE ET CONVENTVS IN CVSSALIN”. Trzecia pieczęć to *sigillum* konwentu w Koszalinie, pieczęć owalna z wyobrażeniem Najświętszej Marii Panny i napisem: „+S'.SCE.AMRIE. VIRG.IN.KVSSALIN” (Hoogeweg 1924, 421). Podobne kształty miały w XIV i XV wieku pieczęcie niemal wszystkich opactw cysterek na Pomorzu, także w Itzehoe. Wyobrażenie Marii pojawiło się na pieczęciach niemal wszystkich opactw cysterskich, reguły męskiej i żeńskiej na Pomorzu i w Nowej Marchii (Bobowski 1989, 114–117).

Archiwum poklasztorne konwentu koszalińskiego przetrwało trzy wieki i posiadało w swoich zbiorach kilkaset dokumentów i rękopisów, które trafiły później do wielu archiwów⁸. Wytwarzano tutaj dokumentację, jak w każdym klasztorze. Prowadzono zapiski dotyczące różnych aktualnych spraw, zarówno lokalnych, jak i ogólnokrajowych. Najczęściej notatki dotyczyły spraw majątkowych opactwa. Prowadzono także księgi, w których zapisywano zmarłych, za których w określone dni należało się modlić, a także osoby żyjące, związane z klasztorem, o których pamiętano również w modłach zgromadzenia. Wpis do wspomnianych ksiąg, a zwłaszcza pochówek w obrębie klasztoru, zapewniały stałe modlitwy o pomyślność w życiu, a przede wszystkim o spokój duszy.

Religijność i obyczaje

Wśród wielorakich funkcji klasztor miał spełniać i takie, które były związane z oczekiwaniami fundatorów, władców, biskupów i rycerstwa. Pierwszym i najważniejszym zadaniem mniszek i mnichów cysterskich była służba Boża – nieustanna modlitwa liturgiczna oraz chrystianizacja i organizacja życia chrześcijańskiego. Klasztor był ośrodkiem kościelnym. Kiedy zakładano opactwo w Koszalinie, nie był to już czas realizacji zadań misyjnych przez klasztory, jakie

---

⁸ Częściowo archiwalia cysterek koszalińskich trafiły do Staatsarchiv w Szczecinie. Były to oryginalne 264 dokumenty z lat 1277–1588. Grupa 22 oryginałów trafiła do Wydziału Koszalin (Abteilung Köslin). Pochodziły one z lat 1310–1790. Poza tym duża ich część znajdowała się pośród 262 oryginalnych dokumentów z lat 1266–1714 w Archiwum Miejskim w Koszalinie (Archivs der Stadt Köslin). Wreszcie 12 oryginalnych dokumentów znalazło się w kolekcji dokumentów pomorskich (Gessellschaft für Pommersche Geschichte). Odpisów dokumentów koszalińskich dokonał pastor Krzysztof Wilhelm Haken w tomie obejmującym 726 stron za lata 1214–1765. Manuskrypt znalazł się w Staatsbibliothek w Berlinie. W 1582 roku sporządzono spis dokumentów pod nazwą *Inventarium und Registratur*, który trafił do archiwum w Kamieniu Pomorskim. Wreszcie tzw. *Kösliner Matrikel* wraz z kolekcją Leppera, trafiła do Staatsarchiv w Szczecinie. Było to oryginalne 264 dokumenty z lat 1277–1588 (Hoogeweg, 1924, 391–392).

dotyczyły fundacji pomorskich jeszcze w końcu XII wieku. W XIII wieku oczekiwano gruntowania wiary i opieki nad miejscami pielgrzymkowymi. Takie zadanie już przy okazji fundacji w latach 1277–1278 sformułowano wobec klasztoru w Koszalinie. Z zachowanych dokumentów wynika, że w razie potrzeby klasztor koszaliński służył za wzór w wypełnianiu reguły zakonnej – w 1334 roku wysyłał cysterkom w Reczu i cysterkom w Gartz ceremoniał i reguły zakonne (PUB VIII, nr 5233; RR, nr 23). Ze źródeł dowiadujemy się również, że w 1490 roku do obrzędów sprawowanych w kościele cysterek koszalińskich wprowadzono dodatkowo procesję oraz wystawienie Najświętszego Sakramentu także w niedziele, a nie tylko we czwartki. Już wcześniej biskup kamieński Henning na prośbę proboszcza wyraził zgodę na odśpiewywanie nowej formuły św. Faustyna, patrona całej diecezji, zaczynającej się od słów: *O was szczęśliwych Kaszub jest ratunek (Tu felix Cassubia salutis indubia)* oraz na udzielanie odpustu osobom wyrażającym żal i skruchę. Biskup kamieński Benedykt, który szczególnie zasłużył się dla ustanowienia i uporządkowania nabożeństw w Koszalinie, odnowił i wprowadził w 1487 roku, zaniedbywane od dawna święto Zaślubin Maryi (*desponsatio Marie*). Uroczystości były obchodzone tradycyjnie 22 stycznia, a biskup przeniósł je na oktawę ku czci św. Faustyna (18 lipca). Ponadto biskup Benedykt na prośbę proboszcza klasztornego Henninga Bulgrina zarządził w 1488 roku specjalne obchody ku czci świętych: Agidiusza (Idziego), Józefa, Benedykta, Błażeja oraz Apolonii (Hoogeweg 1924, 401).

W XV wieku złagodzono obyczaje w zakresie ubioru duchownych. W 1422 roku biskup kamieński Magnus pozwolił proboszczom cysterek koszalińskich na używanie nakryć głów i szat podbitych futrem (*biretum et almucium*) podczas sprawowania nabożeństw oraz podczas procesji, tak jak to było w zwyczaju w kościołach kolegiackich, jednakże z zastrzeżeniem, iż mają oni z jeszcze większą pobożnością uczestniczyć w godzinkach, nieszpórach i jutrzniach oraz mszach świętych. Proboszczowi pozwolono wtedy, aby podczas sprawowania nabożeństw używał *subvarium*. Proboszcz klasztorny miał do swojego wyłącznego użytku stalle. Pierwsze stalle zbudowano zapewne w XIV wieku, a nowe dopiero w 1519 roku (Hoogeweg 1924, 401).

Miejsce ostatniego spoczynku mniszek

Cmentarze dla mniszek znajdowały się w obrębie klasztoru. W okresie od XIV do XVI wieku na cmentarzach cysterek chowano niekiedy przedstawicielki dynastii panującej na Pomorzu Zachodnim. Były to jednak przypadki sporadyczne, dotyczące przede wszystkim przedstawicielek dynastii, które tutaj wcześniej trafiały i sprawowały w konwencie funkcje kierownicze⁹.

---

⁹ W klasztorze w Marianowie pochowana została Barbara (†1300?), córka Wacisława III

W drugiej połowie XV wieku klasztor koszaliński stał się miejscem pobytu jednej z księżniczek pomorskich. Była ona od dawna wiązana ze wspomnianą w 1484 roku księżną koszalińską Anną (Regesten, nr 78, 238; Hoogeweg 1924, 415, 435; Wehrmann 1937, 110). Jeszcze w 1431 roku była bowiem kandydatką na żonę księcia litewskiego Świdrygiełły, brata króla polskiego Władysława Jagiełły. Plany te upadły najpóźniej w 1433 roku. Anna jest łączona z *księżną z Kamienia*, ofiarodawczynią złotej tablicy dla kartuzów w Darłowie w 1451 roku (LBR, nr 1313). Po jakimś czasie trafiła do klasztoru w Koszalinie, gdzie po 11 stycznia 1475 roku została księżną. Zmarła po 1484, a przed 17 stycznia 1488 roku. Prawdopodobnie pochowana została w opactwie koszalińskim (Rymar 2005, 345–346).

Nie zachowała się „księga zmarłych” klasztoru koszalińskiego (Popielas-Schultka 1995, 69). Wiadomo jednak, iż w 1430 roku zmarła w Koszalinie siostra zakonna Gertruda (LBR, nr 411), w 1438 roku siostra Gertruda von Usedom, a w 1478 roku siostra Perpetua Güstrow (Popielas-Schultka 1995, 70–71). Mniszki koszalińskie były ujmowane w zapisach testamentowych mieszczan z 1329 (PUB VII, nr 4477) i w 1331 roku (PUB VIII, nr 4907).

Założenie klasztorne

Klasztory średniowieczne były niekiedy twierdzami otoczonymi murem. Dotyczyło to nie tylko opactw męskich. Pewne walory obronne posiadały opactwa żeńskie w Nowej Marchii (Recz, Pełczyce) (Stolpiak, Świercz 2004, 827). Otoczenie kościoła i zabudowań klasztornych kamiennym murem z basztami i fosą, nadawało opactwu charakteru obronnego. Do klasztorów przybywali nierzadko książęta i możni, aby uroczyście spędzić święta, zatem pełniły one również funkcję czasowych rezydencji. W tych jednak przypadkach poza klauzurą budowano osobny dom opacki.

Klasztory cysterskie wznoszono według planu, który obowiązywał wszystkie opactwa, ale był dostosowywany do warunków lokalnych. W skład kompleksu wchodził kościół, miejsce codziennych modlitw oraz od jednego do czterech skrzydeł, które tworzyły zamknięty czworobok z wirydarzem i *lavabo* w środku. W skrzydłach klasztornych znajdowały się: na parterze – zakrystia, kapitułarz, refektarz, biblioteka, kuchnia, a na piętrze cele mieszkalne. Opactwa cysterskie męskie zazwyczaj miały cztery skrzydła (Kołbacz, Bierzwnik), natomiast

---

dymińskiego. W Bergen na Rugii w klasztorze cysterek swój ostatni spoczynek znalazły: Anna (†ok. 1388), córka Wacysława VI księcia wołogoskiego i Elżbieta (†7 kwietnia 1473), córka Wacysława IX. W klasztorze cysterek w Krummin na wyspie Uznam, pochowane zostały: Jutta (†1336), córka Bogusława IV, będąca księżną tego opactwa i prawdopodobnie księżną Elżbieta (†po 1461), córka Barnima VI. W klasztorze na Wolinie znalazła miejsce ostatniego spoczynku Maria (†1516), córka Eryka II słupskiego (Rymar 2005, 534, 536, 537, 540).

żeńskie zawsze mniej. Wtedy najczęściej czworobok zamykano dobudowanym murem.

Założenie klasztorne w Koszalinie nie dotrwało do naszych czasów. Wiemy, że cysterki koszalińskie w obrębie zabudowań posiadały tylko kaplicę z klauzurą (*capellula claustralis*), o której rzadko wspominało. Na jej istnienie co najmniej w połowie XIV wieku wskazuje fundacja wikariatu w tej kaplicy w 1357 roku braci Vinikena, Ludemanna i Güntera von Münchowów. Kolejna wzmianka o niej pochodzi z roku 1379, kiedy Mikołaj Wischertin, ustanowił wikariat ku czci Bożego Ciała. Ten sam duchowny wymienił tę kaplicę w swojej ostatniej woli, fundując do niej w 1377 roku świecę woskową przed krucyfiksem za kwotę 21 grzywien denarów miękkich, jakie miała wypłacić rada miejska w Koszalinie. Z kolei w 1398 roku przekazał na remont tejże kaplicy 20 grzywien, jakie miała wypłacić rada miejska Darłowa. W końcu XV wieku obiekt ten bardzo podupadł, a po wprowadzeniu reformacji uległ zniszczeniu (Hoogeweg 1924, 400). Do dzisiaj zachował się fragment budowli konwentualnej koszalińskich cysterek z wyodrębnionym prezbiterium, która w średniowieczu zamykała teren opactwa od południa. Była ona połączona z krużgankami skrzydeł klasztornych (Wilgocki 2004, 867–868, 870, 871). W 1609 roku została zaadaptowana na kaplicę zamkową przez biskupa kamińskiego i księcia zachodniopomorskiego Ulryka I. W inwentarzach domeny książęcej wspominiana była do 1657 roku (Domänenarchiv, nr 33, k. 75, 161–163).

Architektura klasztorów cysterskich była surowa, niemal pozbawiona elementów dekoracyjnych. W opactwach męskich występowało zdobnictwo w postaci rozet, płaskorzeźb, czy wsporników figuralnych (Kołbacz, Bierzwnik). W przypadku klasztorów żeńskich nawet i takie ozdoby były rzadkością (Pełczyce, Cedynia). Plastyka kamienna w architekturze klasztoru w Koszalinie ogranicza się, podobnie jak w Szczecinie, do głowic zdobionych motywem kul. O wyposażeniu klasztoru koszalińskiego świadczą nieliczne zachowane do dzisiaj przedmioty kultu, jak krucyfix z wyposażenia kaplicy na Górze Chełmskiej z końca XIV wieku (ok. 1400?), aktualnie umieszczony na belce tęczowej kościoła katedralnego Najświętszej Marii Panny w Koszalinie (Krzymuska-Fafius 2004, 836, 841–842, 843). Ołtarz główny do kościoła parafialnego w Koszalinie został wykonany w 1512 roku przez Andrzeja Wenzela i nawiązuje do stylu szkoły naddunajskiej (Böttger 1889, 79; Krzymuska-Fafius 2004, 846). Ostatnio, w trakcie badań wykopaliskowych odkryto wiele źródeł archeologicznych związanych z kościołem i klasztorem, które wzbogacają naszą wiedzę o założeniu architektonicznym i programie artystycznym klasztoru i kaplic należących do cysterek koszalińskich w mieście i pod murami miasta (Borkowski, Kuczkowski 2011, 42–46, 86–90).

Mniszki zajmowały się także opieką nad chorymi w przykościelnych szpitalach i domach chorych. W Koszalinie opiekę tę sprawowano w budynku przy kaplicy św. Jerzego pod Nową Bramą, dużym szpitalu przy kaplicy św. Ducha, starym szpitalu koło św. Katarzyny przed Bramą Młyńską, a także w kolejnym obok św. Mikołaja koło tej samej bramy oraz w pięciu małych domach i przytułkach fundowanych przez szlachtę i mieszczan przy różnych ulicach miasta. Każdy szpital miał swych opiekunów lub prowizorów, podobnie jak cmentarze (Protokolle II, 286, 306–311).

Posiadłości klasztoru

Opactwa cysterskie, zwłaszcza męskie gromadziły liczne posiadłości i pożytki. Podobnie było w przypadku niektórych pomorskich klasztorów, w tym reguły żeńskiej. Marianowo zgromadziło ponad 1100 łanów, w tym 600 już w czasach fundacji (1248). Do posiadłości tego klasztoru zaliczało się 10 wsi. Opactwo w Wolinie miało lenna w 22 wioskach, a klasztor w Krummin w 19 wioskach i w mieście. Chyba najmniejsze włości, bo w dwóch wioskach, miał klasztor w Gartz nad Odrą, a największe dobra na Pomorzu Zachodnim zgromadziło żeńskie opactwo w Szczecinie, które oprócz własności w dwóch miastach posiadało lenna w 43 wioskach. Z kolei na Pomorzu Przednim, a jednocześnie na całym Pomorzu, najzamożniejszym było opactwo w Bergen (121 wsi). Do pożytków zgromadzonych przez cysterki należały karczmy, młyny, jeziora, rzeki, łowiska rybne, targi, dzierżawy, czynsze, bedy, renty, służby wozowe, a także patronaty nad kościołami, kaplicami i szpitalami (Hoogeweg 1924, 92–162, 436–451, 580–582; 1925, 110–112, 458–496, 824–843). Cysterki koszalińskie gromadziły pożytki i dobra ziemskie w 31 miejscowościach, co stawiało miejscowy konwent na drugim miejscu (po Szczecinie) wśród zamożniejszych klasztorów cysterek na Pomorzu Zachodnim.

14 marca 1277 roku w Kołobrzegu, Hermann – biskup z Kamienia, nadał klasztorowi koszalińskiemu wyspę św. Marii położoną w pobliżu miasta (*der insula s. Marie bei Kosslin*), na której cysterki miały zbudować klasztor i nadał im dziesięcinę z tejże wyspy (PUB II, nr 1050). 5 czerwca 1278 roku w Koszalinie (*Cussalin*), ten sam biskup, opisał siedziby i majątek cysterek. Otrzymały one wówczas patronat nad parafią w Koszalinie po śmierci plebana Mikołaja, z prawami i przynależnościami oraz z czterema łanami położonymi na polach pod miastem, a także ufundowane już parafie z całą dziesięciną w Strzekęcinie (*in villa Strekentin*) i całą dziesięcinę w Dunowie (*in villa Tunove*) oraz daninę w żywności, a także karczmę w Unieściu (*taberna in Venest*) i 1/3 z dochodów z karczmy w Łazach (*Lase*), prawo połowu ryb, które wynosiło 90 śledzi na obszarze pomiędzy Unieściem a Łazami, wiejską kaplicę na Górze Chełmskiej (*in Cholme*) i parafię w Jamnie. Do tego cysterki uzyskały zwolnienie z opłat

z sześciu łanów położonych na obszarze miejskim Koszalina, 54 łany pól uprawnych w ziemi kołobrzesckiej i koszalińskiej oraz 40 łanów w tych samych ziemiach, ale zlokalizowanych na pustkowiach i nieużytkach. Połów ryb na morzu koło Unieścia można było przeprowadzać jednym statkiem z jednym, dużym niewodem, a małymi sieciami na wodach jezior i rzek na ziemi koszalińskiej (PUB II, nr 1097). 10 listopada 1279 roku biskup Hermann chcąc ustabilizować klasztor w Koszalinie, potwierdził uposażenie przekazane konwentowi cysterek. W dokumencie wymieniono wszystkie wcześniej nadane uprawnienia (PUB II, nr 1146).

Nie wiadomo, gdzie dokładnie leżały 94 włóki, o których mowa w dokumencie fundacyjnym. Wiemy jedynie, w tym czasie w posiadaniu cysterek było Kretomino, Łykowo oraz Jerzyce, nie wiemy jednak nic o tym, w jaki sposób mniszki weszły w ich posiadanie. Wzmianka o tych miejscowościach znalazła się w dokumentach potwierdzających stan posiadania mniszek stosunkowo późno, bo dopiero w 1425 roku. Łykowo mogło być nowo zasiedlonym przez cysterki obszarem, na włókach w ziemi kołobrzesckiej. Kretomino na 40 włókach niezasiedlonej wcześniej ziemi, jakie klasztor nabył w 1315 roku od biskupa kamieńskiego Henryka, w zamian za 20 włók w Mielnie. Jerzyce posiadały już w 1300 roku kościół, nad którym patronat przynależał do panów von Bevenhusen. Fakt, iż wszystkie trzy wymienione miejscowości mają słowiańskie nazwy, miał przemawiać przeciwko ich nowym lokacjom. Mielno jednak było założone na prawie niemieckim. Pewne światło może rzucić na tę sprawę fakt, iż wioska mogła zostać założona u wybrzeża Bałtyku, z racji łatwego dostępu do połowów. Jednak w 1315 roku cysterki koszalińskie zrezygnowały z tych 20 włók, a wraz z nimi prawdopodobnie niemal z całego tamtejszego stanu posiadania, albowiem w 1425 roku biskup kamieński Zygfryd, potwierdził opactwu jedynie czwartą część Mielna. Nie jest więc możliwe przytoczenie pewnych dowodów na dokonanie przez klasztor lokacji nowych wsi. W związku z tym słusznie postawiono tezę, że zasiedlenie dużych obszarów ziemi koszalińskiej odbyło się z niewielkim zaangażowaniem konwentu mniszek. Główne zasługi w tym względzie należy przypisać miastu Koszalinowi (Hoogeweg 1924, 394–395).

Klasztor koszaliński rozpoczął także gromadzenie nadań od rycerstwa i mieszczan począwszy od 1281 roku. Najpierw w Koszalinie 15 kwietnia 1281 roku potwierdzono cysterkom 6 łanów na polu zamkowym w Koszalinie, nabyte przez klasztor od rycerza Davida, należącego niegdyś do załogi grodu koszalińskiego (PUB II, nr 1199). 29 kwietnia 1287 roku biskup Hermann nadając miastu Koszalin pole zamkowe (*Burgfeld*) zaznaczył, że nadanie nie obejmuje ośmiu łanów należących do opactwa i stwierdził, że mieszczanie i mniszki będą razem korzystać z pastwisk (PUB III, nr 1422). W 1288 roku rada miejska potwierdziła cysterkom posiadanie placu klasztornego w Koszalinie

(Hoogeweg 1924, 395; Bobowski 1987, 30–32; Popielas-Schultka 1995, 67). 25 stycznia 1291 roku biskup Jaromar z Kamienia potwierdza prawa i przywileje uzyskane przez cysterki od biskupa Hermanna (PUB III, nr 1570). Miejsce, w którym powstał klasztor, posiadłości, lenna i prawa opactwa w Koszalinie potwierdził dokumentem z 25 czerwca 1295 roku papież Bonifacy VIII (PUB III, nr 1727).

Pierwsza darowizna położona poza murami miasta umiejscowiona była w Rokosowie (*Rokesouwe*) koło Koszalina. 5 czerwca 1284 roku w Kołobrzegu, biskup kamieński nadał cysterkom tę miejscowość zakupioną wcześniej od Teodoryka z Białogardu za konsensem jego syna Jana, z wszelkimi prawami i w granicach opisanych w dokumencie (PUB II, nr 1302). Po miesiącu, 15 lipca 1284 roku, potwierdził nadanie oraz daninę roczną ze słołu zboża z młyna położonego pod bramami miasta Koszalina jako wcześniejszą darowiznę od Bertolda Dürninga (PUB II, nr 1309), który był rycerzem pomorskim (1255–†po 1278, przed 1284). Darowizna musiała budzić jakieś kontrowersje skoro 23 lutego 1315 roku w Golczewie biskup Henryk musiał transumować dokument biskupa Hermanna z 15 lipca 1284 roku (PUB V, nr 2938).

Nadania płynęły z różnych stron Pomorza. 30 stycznia 1285 roku rycerz Ludwíg von Wedel dał klasztorowi w Koszalinie dochód osiągany z łąnu w Rzeplinie (*Repelin*) koło Stargardu, dla zbawienia duszy jego i jego żony Małgorzaty (PUB II, nr 1321). 15 sierpnia 1287 roku rycerz Bartus Niger (*Schwarz*) przeniósł na klasztor w Koszalinie własność 40 łąnów w Mokrem (*Mocre*) z przyległościami, prawami, polami, pastwiskami, jeziorami, rowami, bagnami, sadami i dworem Nosowo (*Nesenaslowe*), w granicach oznaczonych kamieniami i dodał sąsiednią puszcę (PUB III, nr 1437). Wcześniej, 24 sierpnia 1286 roku Bartus wraz z żoną Ernergardą i synami: Andrzejem, Pawłem, Bartłomiejem, Mateuszem i Przybysławem swoje osiem łąnów we wsi Białogórzyno nadali opactwu w Bukowie (PUB II, nr 1388). Zatem pierwsi przedstawiciele znanego tutaj rodu von Bulgrin związani byli z dwoma pomorskimi klasztorami. Związki te trwały długo, bo jeszcze 26 września 1335 roku w Koszalinie pojawił się rycerz Paweł Bartusewicz (*Barthcevit*) i jego syn Henning ze swoimi synami Pawłem, Ulrykiem i Vicko, gdzie transumowali i potwierdzili nadanie ich ojca, dziada i pradziada Bartusa z 15 sierpnia 1287 roku dla mniszek koszalińskich w Mokrem (PUB VIII, nr 5306).

18 lutego 1295 roku Wisław, zarządca biskupa z Kamienia, potwierdził darowiznę patronatu nad kościołem w Dygowie (*Degow*) z czterema łąnami dla konwentu w Koszalinie, dokonaną przez braci Jakuba i Mikołaja von Borcke z Łobza (PUB III, nr 1714). Darczyńcy klasztoru wspomniani tutaj to: Jakub I von Borcke (1260–†przed 18.02.1295) z Łobza i Mikołaj I von Borcke (1260–†ok.1311), synowie Borcke`a II (1251–†1287) z Łobza i Strzmiela, kasztelana kołobrzесьkiego, związanego z książętami zachodniopomorskimi

i biskupem Hermanem, a także z Romelami i Ludolfem z Lesian (*Lassan*), fundatorami opactwa koszalińskiego. Darowizna Borcków patronatu w Dygowie była datowana na lata około 1288–1294 (UBB, I/1, nr 136, 140), a nawet na rok 1295 (PUB VII, nr 4699). Nie było to jedyne nadanie Borcków dla cysterek. Wkrótce potem, 16 września 1295 roku, książę zachodniopomorski Bogusław IV potwierdził darowiznę dla klasztoru w postaci 30 łanów położonych na opuszczonych polach nazywanych *Scheterow*, koło Nosowa (*Nezenassowe*), które zostały nadane mniszkom przez rycerza Borko z konsensem synów: rycerza Jakuba i giermka Mikołaja (PUB III, nr 1737; UBB, I/1, nr 142). Po raz trzeci Borckowie czynili nadanie dla zakonnic 1 stycznia 1297 roku. Wtedy pan Łobza Mikołaj von Borcke, zrezygnował za opłatą 83 grzywien i za zgodą bratanka Borcke ze swej wsi Siemyśl (*Simoitzel*) (PUB III, nr 1789; UBB, I/1, nr 143). Oprócz Borcków z Łobza pojawił się przy tych nadaniach dla cysterek – Borcke III Starszy (wzmiankowany w 1287–†1338/45), pan na Strzmielach.

Wśród pierwszych donatorów koszalińskiego klasztoru znalazła się także rodzina rycerska von Bevenhusen. 16 lipca 1297 roku w Kołobrzegu, rycerze Ulryk i Fryderyk, bracia von Bevenhusen, sprzedali mniszkom 13 łanów z wolnościami i prawami, z połową dziesięciny z Niekłonicach (*Nykelenz*) za 198 grzywien fenigów (PUB III, nr 1811). Wspomniani tutaj Ulryk (1276–1300) i Fryderyk (1276–1300) von Bevenhusenowie byli rycerzami biskupa kamieńskiego. Ci sami feudałowie, w dniu 6 maja 1300 roku przenieśli na klasztor w Koszalinie posiadane prawo patronatu nad kościołem w Jarzycach (*Jaryz*) z dwoma łanami i z czterema łanami w Świeszynie (*Suessyn*), a także z dwoma łanami w Starych Bielicach (*Belyz*) (PUB III, nr 1944).

W XIV wieku zainteresowały się pomocą dla klasztoru koszalińskiego kolejne dwie znaczne pomorskie rodziny szlacheckie, najpierw Puttkamerowie. 13 lipca 1317 roku w Bukowie, bracia Piotr z Nowego i Jaśko, pan Sławna i Darłowa, uczynili darowiznę za aprobatą swoich krewnych (PUB V, nr 3129). Potem przyszła kolej na Kleistów. Giermek Dubbisłaf von Kleist wraz z mieszczaninem koszalińskim Seerufem, sprzedali klasztorowi koszalińskiemu na ręce prowizora i proboszcza klasztorowego Wischertina (sprawował funkcję w latach 1377–1379) oraz opatki, dochód w wysokości pięciu grzywien z renty pobieranej z dóbr w Raduszce. Ten sam Dubbisłaf potwierdził, że jego ojciec sprzedał kolejnemu prowizorowi klasztornemu – Wilikinowi (1379–1385) wieś Bonin za 800 grzywien (Regesten, nr 79).

W 1425 roku wspomniano pośród dóbr klasztoru: Łabusz, Rokosowo, Mokre, Węgorzewo, Bonin, Kretomino, Raduszkę, Konikowo, Niekłonicę, Jarzyce i Lejkowo, czwartą część wsi Mielna i Małego Mielna, dochód 24 grzywien w Dunowie, 20 grzywien w Bielicach, czynsz w Gąskach, Borzeniu, Paprotnie, Kiszkwie i Rzepkowie (Regesten, nr 168). W 1427 roku biskup kamieński

sprzedał cysterkom wieś Dzierzęcino z jeziorem Wyszoborskim (Regesten, nr 179; Hoogeweg 1924, 400)¹⁰.

Sekularyzacja klasztoru

6 lipca 1531 roku w mieście miało miejsce pierwsze luterańskie kazanie (Hoogeweg, 1924, 398; Borkowska 1989, 57). Sejm stanów pomorskich w 1534 roku w Trzebiatowie zgodził się na pozostawienie zakonów żeńskich w charakterze fundacji dla samotnych kobiet. Pomimo tych gwarancji mniszki rozproszyły się i zgromadzenie koszalińskich cysterek przestało istnieć przed 1541 rokiem. Klasztor cysterek został przekazany na rezydencję tytularnych biskupów kamieńskich z dynastii książąt zachodniopomorskich, co mogło mieć miejsce najspóźniej w 1556 roku (Krzymuska-Fafius 1992, 333–335).

Majątek poklasztorny został zamieniony na domenę książęcą, która objęła 11 wsi poklasztornych, 4 folwarki i młyn wodny. Ostatecznie w 1569 roku posiadłości klasztorne przeszły na własność książąt pomorskich. Klasztor pocysterski był odtąd siedzibą książąt zachodniopomorskich i biskupów kamieńskich: Jana Fryderyka (1556?–1574) i Kazimierza IX (1574–1602). W miejscu klasztoru, po 1574 roku biskup kamieński i książę pomorski Kazimierz IX zaczęli wznosić zamek. Potem była to rezydencja książąt-biskupów: Franciszka I (1602–1620) i Bogusława XIV (1620–1637) (Bethe 1937, 47, 48, 68; Kašinowska 1973, 70). Z tego okresu zachowały się do dzisiaj między innymi: akta, urbarze i inwentarze domen (1567–1814), dokumentacja wizytacji dzierżaw (1512–1824), danin (1642–1810) oraz regulaminy i protokoły administracyjne (1751–1795) (Domänenarchiv, nr 33).

---

¹⁰ Różne pozostałości klasztoru koszalińskich cysterek rozsiane były w wielu miejscowościach pod Koszalinem i Kołobrzegiem, a także w innych zakątkach Pomorza: Augustin (*Owstin* wzmiankowane w 1370, 1377, 1425, 1450, 1454, 1489, 1516); Stare Bielice (*Alt Belz* 1300, 1425, 1426, 1453, 1488, 1494, 1522); Bonin (*Bonin* 1385, 1428, 1431); Borzeń (*Bornhagen* 1420, 1425, 1429, 1531); Kiepersdorf (1531); Konikowo (*Konikow* 1350, 1459, 1523); Kraśnik (*Kratzig* 1278); Kretomino (*Kretmin* 1425, 1435); Dygowo (*Degow* 1295); Dzierzęcino (*Dörsenthin* 1337); Gąski (*Funkenhagen* 1488, 1493, 1531); Jarzyce (*Geritz* 1300, 1425); Jamno (*Jamund* 1278, 1331, 1390); Łasin (*Laase* 1278); Łabusz (*Labuss* 1337, 1399, 1400, 1402); Laski (*Latzig* 1494); Łykowo (*Leikow* 1425); Lubiatowo (*Lüptow* 1400, 1440); Mokre (*Mocker* 1287, 1335, 1339, 1370, 1495); Mielno (*Möllen* 1315, 1382, 1383, 1429, 1531); Unieście (*Nest* 1278); Niekłonicze (*Neuklenz* 1297, 1420, 1425); Parsowo (*Parpart* 1531); Rzepowo (*Repkow* 1425); Rzeplino (*Repplin* 1285); Rokosowo (*Rogzow* 1284, 1315, 1337, 1475); Świeszyno (*Schwestin* 1300, 1492, 1522); Siemyśl (*Simotozel* 1297); Strzekęcino (*Streckenthin* 1278, 1338, 1372); Dunowo (*Thunow* 1425, 1494); Węgorzewo (*Vängerow* 1339, 1441, 1495); Wiewiórów (*Vivierow* 1440, 1441, 1495) (PUB V, nr 2938; Hoogeweg 1924, 421–433).

BIBLIOGRAFIA

Źródła

CDB

Codex diplomaticus Brandenburgensis, hrsg. v. A.F.Riedel, Berlin 1838–1869, A: I Hauptteil, Bd. I–XXV; B: II Hauptteil, Bd. I–IV; C: III Hauptteil, Bd. I–III, SB: Supplementband.

Domänenarchiv

Domänenarchiv zu Kösslin, w: Archivum Państwowe w Szczecinie; dawna sygn. Rep. 13b, Nr 33: *Inventarien Sachen der Aemter Cösslin und Casimirsburg*.

Protokolle

1969 *Protokolle der Pommerschen Kirchenvisitationen 1535–1539*, oprac. H. Heyden, Bd. II, Köln–Graz.

Kantzow T.

2005 *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, red. T. Białecki, E. Rymar, tłum. K. Gołda, t. I, Szczecin 2005.

KDW

1877 *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I, Poznań–Warszawa.

LBR

1919 *Liber beneficiorum Domus Coronae Marie prope Rugenwold (1406–1628)*, oprac. H. Lemcke, Stettin.

PUB

Pommersches Urkundenbuch, Bd. I–XI, Stettin 1868–Köln 1990.

Regesten

Regesten zu den Urkunden der Kloster Kösslin, red. H. Hoogeweg, Zbiór starych inwentarzy, Nr 10, Archivum Państwowe w Szczecinie.

RA

1859 *Registrum Administrationis w: Episcopatus Caminensis*, w: *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislafs X.*, red. R. Klempin, Berlin.

RR

1901 *Regesten zur Geschichte des Cistercienser Nonnenkloster Reetz*, oprac. P. v. Nies-sen, „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark”, 11, Landsberg.

SC

1859 *Statuta Capituli et Episcopatus Caminensis*, [w:] *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislafs X*, red. R. Klempin, Berlin.

SCEC

1859 *Statuta Capituli et Episcopatus Caminensis*, [w:] *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislafs X*, red. R. Klempin, Berlin.

SCG

1931 *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, oprac. J.M. Canivez, T. I. Louvain.

UBB

1901–1912 *Geschichtsquellen des burg- und schlossgesessenen Geschlechts von Borcke*, red. v. G. Sello, t. 1–4, Berlin.

ZRDZ

1982 *Regesty dokumentów zachodniopomorskich w Archiwum Gdańskim*, oprac. J. Zdrenka, cz. III (lata 1431–1435), „Informator Archiwalny” Archiwum Państwowego w Szczecinie, red. Z. Chmielewski, Szczecin.

Literatura

Bartold F. W.

1842 *Geschichte von Rügen und Pommern*, t. 3, Hamburg.

Benno J. E.

1840 *Die Geschichte der Stadt Coeslin*, Kösslin.

Bethe H.

1937 *Die Kunst Am Hofe der pommerschen Herzöge*, Berlin.

Białoskórska K.

1992 *Czy o wyborze miejsca na założenie opactwa cysterskiego decydowały zawsze wskazania reguły? Między teorią a rzeczywistością*, [w:] *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, red. J. Strzelczyk, Poznań.

Bobowski K.

1989 *Dawne pieczęcie na Pomorzu Zachodnim. Zabytki Orawa i kultury z epoki Gryfitów*, Szczecin.

- 1987a *Domy cysterskie w Dargunie i Eldenie (oddziaływania gospodarcze i kulturalne)*, [w:] *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, Poznań.
- 1987b *Z dziejów społeczno-gospodarczych średniowiecznego Koszalina. Feudalne gospodarstwo koszalińskich cysterek*, „Rocznik Koszaliński” 20, 29–34.
- 1995 *Uwagi dotyczące sieci klasztorów na Pomorzu Zachodnim w okresie średniowiecza*, [w:] *Pomorze Słowiańskie i jego sąsiedzi X–XV w.*, Gdańsk.

Bollnow H.

- 1964 *Studien zur Geschichte der pommerschen Burgen und Städte im 12. und 13. Jahrhundert*, Köln–Graz.

Borkowska M. OSB.

- 1989 *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*, Tyniec.

Borkowski J., Kuczkowski A.

- 2011 *Cussalyn-Cößlin-Koszalin. Źródła archeologiczne do dziejów Koszalina*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, Seria B–VIII, t. 1, Koszalin.

Böttger L.

- 1889 *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Kösslin, der Kreis Colberg-Kösslin*, Stettin.

Brzustowicz G. J.

- 1995 *Klasztory cysterskie w Bierzwniku, Pelczycach i Reczu*, Choszczno.
- 1997 *Spółczeństwo opactwa bierzwnickiego*, „Zeszyty Bierzwnickie” 2, 89–105.
- 2004a *Nowomarchijskie opactwo w Reczu od XIII do XVI w.*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy środkowej*, red. A. Wyrwa, A. Kiełbasa, J. Swastek, Poznań.
- 2004b *Cystersi z Lasu św. Marii. Historia Bierzwnika (1286–1945)*, Choszczno.
- 2006 *Klosterfrauen, Kaufleute und Ritter das mittelalterliche Reetz*, Choszczno-Recz.

Buske N.

- 1970 *Die Marienkapellen auf dem Gollen, dem Revekol, und dem Heiligen Berg bei Pollnow. Ein Beiträge zur Geschichte der Wallfahrtsorte in Pommern*, „Baltischen Studien NF” 56, 17–40.

Die Männer-

- 1994 *Die Männer- und Frauenklöster der Zisterzienser in Niedersachsen, Schleswig-Holstein und Hamburg*, [w:] *Germania Benedictina*, red. U. Faust, St. Ottilien.

Gahlbeck Ch.

2002 *Zisterzienser und Zisterinnen in der Neumark*, Berlin.

Grümbke J. J.

1833 *Gesammelte Nachrichten zur Geschichte des ehemaligen Cisterzienser Nonnenklosters St. Maria in Bergen auf der Insel Rügen*. Löffler, Stralsund.

Guzikowski K.

2004 *Książę Barnim I i jego synowie wobec zachodniopomorskich konwentów cysterek*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, red. A. Wyrwa, A. Kielbasa, J. Swastek, Poznań.

Hansen R.

1909 *Die Gründung des Klosters zu Itzehoe*, „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte” 39, 253–262.

Heyden H.

1940 *Das Wallfahrtswesen in Pommern*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns” 22/23, 7–20.

Hoogeweg H.

1924–1925 *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 1–2, Stettin.

Janocha H.

1958 *Koszalin. Góra Chełmska*, „Materiały Zachodniopomorskie” 4, 492–494.

1966 *Wyniki prac badawczych przeprowadzonych w latach 1959 i 1960 na Górze Chełmskiej (Krzyżance) koło Koszalina*, cz. I, „Materiały Zachodniopomorskie” 12, 383–472.

2000 *Góra Chełmska miejscem kultów*, Katalog wystawy, 1000-letnie dziedzictwo chrześcijańskie Pomorza Środkowego, Koszalin.

Janocha H., Lachowicz F.

1991 *Góra Chełmska, miejsce dawnych kultów i Sanktuarium Maryjne*, Koszalin.

Jarzewicz J.

1992 *Architektura kościoła pocysterskiego w Bierzwniku*, [w:] *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, red. J. Strzelczyk, Poznań, 213–239.

Kanior M.

2004 *Pierwsze fundacje cysterek na ziemiach polskich*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, red. A. Wyrwa, A. Kielbasa, J. Swastek, Poznań, 39–51.

Kąsinowska R.

1973 *Architektura klasztoru cysterek*, [w:] *Sztuka Pomorza Zachodniego*, red. Z. Świechowski, Warszawa, 45–89.

Kowalenko W.

1960 *Koszalin średniowieczny*, [w:] *Z dziejów Koszalina*, Biblioteka Słupska, t. 7, Poznań–Słupsk, 28–66.

Karłowska-Kamzowa A.

1992 *Perspektywy badań nad sztuką cysterską w Polsce*, [w:] *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, red. J. Strzelczyk, Poznań, 127–136.

Krüger H.

1960 *Der Wallfahrtsort Sankt Marien auf den Gollenberg*, „Baltischen Studien NF” 47, 65–70.

Krzymuska-Fafius Z.

1992 *Kaplica pielgrzymkowa cysterek koszalińskich na Górze Chełmskiej i jej wyposażenie*, [w:] *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, red. J. Strzelczyk, Poznań, 329–349.

2004 *Relikty wyposażenia konwentów cysterek zachodniopomorskich*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, red. A. Wyrwa, A. Kiełbasa, J. Swastek, Poznań 835–858.

Kuczkowski A.

2004 *Stan i potrzeby badań nad Górą Chełmską*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne” 24, 69–94.

Kutzner M.

1987 *Czy cystersi spełnili w Europie Środkowej rolę pionierów sztuki gotyckiej?*, [w:] *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, Poznań, 413–436.

Muszyński A.

1974 *Koszalin w ciągu wieków*, [w:] *Koszalin. Zarys dziejów*, red. T. Gasztold, A. Muszyński, H. Rybicki, Poznań, 7–87.

Nawroński T.

1972 *Klasztor cysterek w Cedyni, pow. Chojna, cz. 1*, „Materiały Zachodniopomorskie” 18, 305–417.

1973 *Klasztor cysterek w Cedyni, pow. Chojna, cz. 2*, „Materiały Zachodniopomorskie” 19, 271–384.

Niessen P. v.

- 1905 *Geschichte der Neumark im Zeitalter ihrer Entstehung und Besiedlung. (Von den ältesten Zeiten bis zum Aussterben der Askanier)*, „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark“, Landsberg.

Popielas-Szultka B.

- 1995 *Uwagi w sprawie organizacji i pochodzenia cysterek z Koszalina w XIII–XVI wieku*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe Cystersów na Pomorzu*, red. K. Kalita-Skwirzyńska, M. Lewandowska, Szczecin, 339–352.
- 1998 *Znaczenie klasztoru cysterek koszalińskich w życiu średniowiecznego Koszalina*, [w:] *Koszalin w średniowieczu*, red. A. Wirski, Koszalin, 133–156.
- 2003 *Konwent klasztoru w Bergen (Górze) na Rugii od XII w. do lat trzydziestych XVI stulecia*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, red. A. Wyrwa, A. Kielbasa, J. Swastek, Poznań, 758–765.

Pyl T.

- 1883 *Geschichte des Zisterzienser Klosters Eldena*, Bd. I, Greifswald.

Rybant S.

- 1977 *Średniowieczne opactwo cystersów w Rudach*, Wrocław.

Rymar E.

- 1987 *Cystersi na terytorium Nowej Marchii przed i w trakcie jej tworzenia oraz ich stosunki z margrabiami brandenburskimi z dynastii askańskiej*, [w:] *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, Poznań, 211–224.
- 1995 *Początki żeńskich konwentów cysterskich w Cedyni, Pelczycach i Reczu*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe cystersów na Pomorzu Zachodnim*, red. K. Kalita-Skwirzyńska, Szczecin, 59–66.
- 2002 *Klasztor cysterek cedyńskich i jego uposażenie*, [w:] *Biskupi – mnisi – reformatorzy. Studia z dziejów diecezji kamieńskiej*, Szczecin, 287–304.
- 2005 *Rodowód książąt pomorskich*, Szczecin.
- 2012a *Klasztor cysterek cedyńskich i jego uposażenie*, [w:] *Z dawnych dziejów przedodrzańskiej Nowej Marchii*, Chojna.
- 2012b *Z dawnych dziejów przedodrzańskiej Nowej Marchii*, Chojna.

Schlösser W.

- 1924 *Die prinzipielle Stellungnahme des Zisterzienserordens zur Frage der Christianisierung des östlichen Deutschland*, Köln.

Sauer E.

- 1939 *Der Adel während der Besiedlung Ostpommerns (der Länder Kolberg, Belgard, Schlawe, Stolp 1250–1350)*, Stettin.

Sikora M.

1959 *Prace ratowniczo-zabezpieczające na terenie województwa koszalińskiego w latach 1957–1958*, „Zapiski Koszalińskie” 4, 50–61.

Stolpiak B., Świercz T.

2004 *Próba rekonstrukcji założenia klasztorów cysterek w Pelczycach i Reczu, na podstawie źródeł historycznych i metod porównawczych*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, red. A. Wyrwa, A. Kiełbasa, J. Swastek, Poznań, 835–858.

Szultka Z.

1991 *Sanktuarium Maryjne na Górze Chełmskiej*, Słupsk.

Treichel F.

1939 *Die Geschichte der Stadt Kösslin*, Kösslin.

Wehrmann M.

1915 *Vom Gollen*, „Monatsblätter der Gessellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde” 10, 75–78.

1937 *Genealogie des pommersches Herzogshauses*, Stettin.

Wendland J.D.

1749 *Eine Sammlung unterschiedlicher, die Historie der Stadt Cösslin betreffende Sachen, welche Theils aus gedruckten Büchern, Theils und am Meisten aus glaubwürdigen M. S. C. alten Urkunden, Inventariis, Acten und dergleichen geschriebenen Nachrichten zusammengetragen, auch mit einigen Beylagen besträrket seyen*, Kößlin.

Wilgocki E.

2004 *Badania archeologiczno-architektoniczne klasztorów cysterek na Pomorzu Zachodnim w drugiej połowie XX wieku*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, red. A. Wyrwa, A. Kiełbasa, J. Swastek, Poznań, 873–882.

Winter F.

1868–1871 *Die Zisterzienser des nordöstlichen Deutschlands. Ein Beitrag zur Kirchen- und Kulturgeschichte des deutschen Mittelalters*, Bd. I–III, Gotha.

Wirski A.

1998 *Źródła pisane i opracowania*, [w:] *Koszalin w średniowieczu*, red. A. Wirski, Koszalin, 29–34.

Wokroj F.

1972 *Antropologiczna analiza szczątków kostnych ze średniowiecznego cmentarzyska „Góra Chełmska”*, „Materiały Zachodniopomorskie” 18, 273–303.

Wyrwa A. M.

1992 *Rozprzestrzenianie się cystersów w Europie Zachodniej i na ziemiach polskich,*
[w:] *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, red. J. Strzelczyk, Poznań,
25–54.

Zachwatowicz J., Świechowski Z.

1958 *Architecture cistercienne en Pologne et ses liens avec la France*, „Biuletyn Historii
Sztuki i Kultury” 20, 139–173.

Zawadzka J.

1960 *Proces fundowania opactw cysterskich w XII i XIII wieku*, „Roczniki Human-
istyczne” 7/2, 121–150.

The Cistercian convent in Koszalin. Part 1. A sketch of history

Summary

The Cistercian Order appeared in West Pomerania in the second half of the 12th century. The first monasteries were founded in 1173; Cistercian convents appeared a little later (1193), and in Koszalin as late as at the end of the 13th century. The nuns were brought to Koszalin in the years 1277–1278 from Itzehoe Abbey in the County of Holstein by the Bishop of Kamień Pomorski, Hermann von Gleichen. The process of foundation, in accordance with the Order's rule, was gradual. Apart from the Bishop, dukes and knights were also engaged there. The abbey founded in Koszalin was dedicated to the Blessed Virgin Mary. During its entire existence the Koszalin convent was under the patronage of the Bishop of Kamień Pomorski. The convent complex did not survive to the present, and its remains were recently unearthed during archaeological excavations.

Source material for the history of Koszalin convent reflects its complex structure. It enables us to list the heading provisors, abbesses and numerous convent elders as well as common nuns. To the convent community also belonged knights subordinate to the abbey and townspeople renting land or remaining in a feudal relationship. Villages belonging to the convent were ruled by mayors. Additionally, there was a number of clergy, i.e. parish priests and vicars in urban and rural churches as well as people managing forests.

The first and most important task of the nuns was to serve God by constant liturgical prayer as well as the Christianisation and organisation of Christian life. Nuns were also engaged in the care of the sick in church hospitals and the homes of the sick. The basis of the Koszalin convent's economy was real estate, land scattered in many places mainly in the Koszalin and Kołobrzeg areas as well as in other parts of Pomerania. The Koszalin convent accumulated profits and estates in 31 localities, which placed it in second place (after Szczecin) amongst the most affluent Cistercian convents in West Pomerania. The convent's estate in the 16th century became the property of the dukes of Pomerania, while the convent building served as the residence of the dukes of Pomerania and the bishops of Kamień Pomorski.

dr Grzegorz J. Brzustowicz
gbrzustowicz@wp.pl

